

DĚTSKÝ HRDINA V PRÓZÁCH JOSEFA UHRA

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání
7504R269 – Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Dana Peregrinová**
Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Štědroňová, CSc.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Dana Peregrinová**
Osobní číslo: **P11000502**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Historie se zaměřením na vzdělávání**
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Dětský hrdina v prózách Josefa Uhra**
Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je ve vybraných textech definovat a interpretovat postavu dětského hrdiny.

Metody:

- prostudování primární a sekundární literatury
- stylová analýza
- interpretace s ohledem na zvolené téma

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

DOKOUPIL, Blahoslav: Básník bídy, hořkosti a vzdoru. In: Česká literatura, roč. 27, č. 6, 1979, s. 513-521

HRABÁK, Josef: Šest studií o nové české literatuře. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1961.

HÝSEK, Miloslav: Poznámka vydavatelova. In: Dílo. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 707-731

HÝSEK, Miloslav: Několik slov o Josefu Uhrovi. In: O lidech kočovných, Praha 1940.

HÝSEK, Miloslav: Josef Uher. In: Literární pozůstalost Josefa Uhra. Brno 1910. 360 s.

MARTÍNEK, Vojtěch. Josef Uher: nástin jeho života i díla. Praha: K. Ločák, 1910. 28 s

MOLDANOVÁ, Dobrava: Studie o české próze na přelomu století. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP, 1993.

Dějiny české literatury IV. (reds. PEŠAT, Z.; STROHSOVÁ, E.). Praha: Victoria publishing, a. s., 1954.

OPELÍK, Jiří: Doslov. In: Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza. Brno: Blok, 1973, s. 149-151

POLÁK, Karel: O vypravěčské próze Josefa Uhra. In: Dílo. Praha 1954, s. 7-32

VŠETIČKA, František: Prozaický debut Josefa Uhra. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské Univerzity. Řada literárněvědná bohemistická (D). Brno: Masarykova univerzita, 2006, roč. LV, č. 9, s. 25-30.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Eva Štědroňová, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

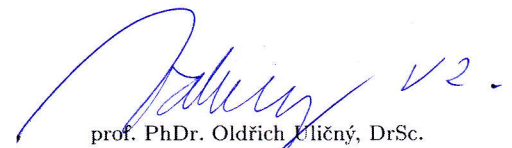
Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí práce doc. PhDr. Evě Štědroňové, CSc. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, se kterou se mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala. Nešetřila radami a věcnými připomínkami, byla mi oporou při tvorbě práce. Dále bych jí chtěla poděkovat za bezproblémovou a rychlou komunikaci.

Anotace

Tato bakalářská práce se věnuje prozaické tvorbě spisovatele Josefa Uhra. Cílem práce je vyhledat, definovat, analyzovat a interpretovat postavu dětského hrdiny v jednotlivých prózách. Práce je rozdělena do dvou částí. První část se věnuje osobě Josefa Uhra, jeho literární tvorbě a je zde nastíněna proměna postavení dítěte ve společnosti na přelomu 19. a 20. století a v literární tvorbě Josefa Uhra. Druhá část práce je věnována analýze postavy dětského hrdiny v Uhrových povídkách a zaměřuje se na významné motivy, které se s postavou dětského hrdiny pojí a utvářejí jeho osobnost.

Klíčová slova

Josef Uher, dětský hrdina, sociologické prostředí, přírodní prostředí, sociální útlak, bída, smrt, paralela, rodina, láska

Annotation

This bachelor thesis deals with prosaic works of the writer Josef Uher. The aim of the thesis is to find, define, analyse and to interpret the character of the child character in particular prosas. The thesis is divided into two parts. The first part deals with Josef Uher, his literary outputs. In this chapter the transformation of the child's position in the society of 19. and 20. century, as well as in author's works, is outlined. The second part deals with the analysis of the child character in Uher's shortstories. It is focused on significant themes which are connected with the child character and form his personality.

Key words

Josef Uher, child character, sociological setting, environment, social repression, poverty, death, parallel, family, love

Obsah

1	Úvod.....	9
2	Josef Uher v kontextu české literatury	10
2.1	Život Josefa Uhra.....	11
2.2	Literární tvorba Josefa Uhra.....	12
3	Proměna postavení dítěte v české literatuře 19. a počátku 20. Století a v literární tvorbě Josefa Uhra	19
4	Postava dětského hrdiny v prózách Josefa Uhra.....	21
4.1	Prvky utvářející postavu dětského hrdiny v prózách Josefa Uhra.....	21
4.1.1	Dětský hrdina a motivy sociálního prostředí, bídy a útlaku.....	23
4.1.2	Dětský hrdina a rodina	33
4.1.3	Dětský hrdina a motiv smrti.....	39
4.1.4	Paralela mezi dětským hrdinou a zvířetem.....	41
4.1.5	Dětský hrdina a motiv milostného okouzlení.....	45
4.1.6	Dětský hrdina jako vedlejší postava.....	49
5	Závěr	52
	Seznam použité literatury	53

Seznam ilustrací

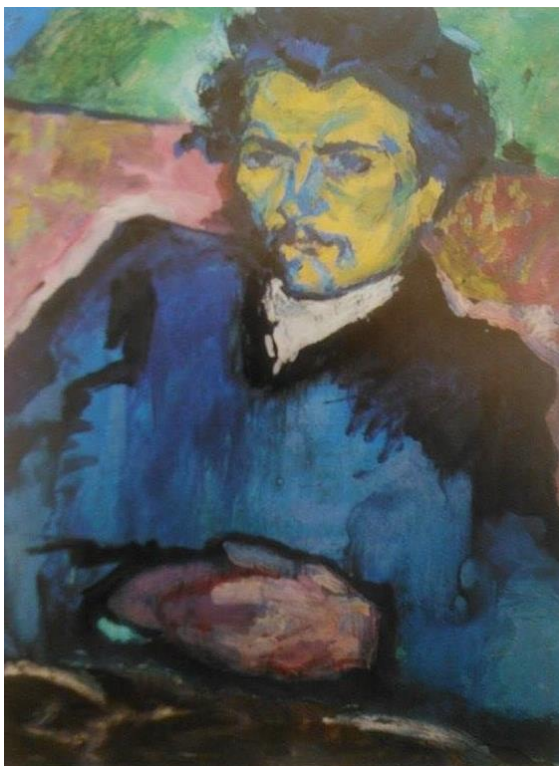
Obrázek 1: Podobizna Josefa Uhra od Emila Filly	9
Obrázek 2: Fotografie rodného domku Josefa Uhra	12
Obrázek 3: Obálka knihy Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza	16
Obrázek 4: Vazba knihy Dílo	18

1 Úvod

Pro svou bakalářskou práci jsem zvolila téma Dětský hrdina v prózách Josefa Uhra. Jméno tohoto autora mi bylo dosud neznámé, proto jsem se chtěla s jeho osobností i tvorbou blíže seznámit. Domnívám se, že tento předčasně zemřelý autor, spjatý s oblastí Tišnovska na Moravě, si i přes nepříliš obsáhlou literární činnost zaslouží pozornost. Pracovala jsem s Uhrovými sebranými spisy Dílo, které zahrnují veškerou autorovu literární tvorbu.

Práci jsem rozdělila do dvou částí. V první se věnuji osobě Josefa Uhra, neboť jeho život velmi úzce souvisí s podobou jeho próz. Zaměřuji se zvláště na tu část autorovy literární tvorby, jež se nějakým způsobem dotýká tématu mé bakalářské práce. V ní rovněž nastíním proměnu postavení dítěte ve společnosti na přelomu 19. a 20. století a v literární tvorbě Josefa Uhra.

Druhou část práce věnuji analýze postavy dětského hrdiny v Uhrových povídkách. Tuto část dělím do několika podkapitol, v nichž se zaměřuji na významné motivy, které se s postavou dětského hrdiny pojí a utvářejí jeho osobnost.

Obrázek 1: Podobizna Josefa Uhra od Emila Filly¹

¹ EXNER, I.: *Expresionismus a české umění 1905-1927: [Katalog výstavy]*. Praha: Národní galerie 1994. s. 49

2 Josef Uher v kontextu české literatury

V této kapitole se budu blíže věnovat osobnosti Josefa Uhra, zmíním zde autorův život, jenž velmi úzce souvisí s jeho tvůrčí činností, pokusím se nastínit směřové tendence, které na utváření jeho tvorby měly vliv, a shrnu autorovu literární činnost.

Je velmi náročné určit, jaké místo Josefu Uhrovi v české literatuře náleží, protože jeho dílo upadlo s postupem času v zapomnění. I přesto Uhrovi nelze upřít, že vedle Merhauta a Mrštíků patřil ke špičce mladé moravské generace z přelomu století.

Nesporný vliv na utváření Uhrovy tvorby měly modernistické směry impresionismus a symbolismus, což ve svém **Doslovu** ke knize **Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza** potvrzuje i Jiří Opelík: *Neúprosná analýza lidských niter, symbolická úloha příběhu a přesouvání významového těžiště do jednotlivých symbolů, impresionistická paleta při evokaci přírody, řetězce větných paralelismů a stylizace metafor analogická secesnímu ornamentálnímu a dekorativismu – to jsou neklamné stopy Uhrova souznění s novými tendencemi.* (OPELÍK 1973: 150)

Josef Uher dokázal velmi dobře zareagovat na nové stylové tendence v české literatuře. Byl si vědom, že modernistické směry poskytují i lyrickým autorům možnost psát prozaické texty i básně v próze. Ve své povídkové tvorbě proto upozadil děj, aby mohl lépe zachytit nálady, dojmy, prožitky, pocity a stavy trpících a vzpouzejících se duší. Svůj protest proti tehdejší společnosti vyjadřoval nutkavou potřebou psát pravdu. Pravda stala se hybnou silou Uhrových děl, což podotýká i v povídce **O spisovateli**. *Vše, co jsem napsal, jest život, skutečný život – pravda. Ovšem, krutá, palčivá pravda, avšak – Bůh mně sud'! – nepřebarvená. Prožil jsem ji a mohu na ni přísahati.*² Od modernistů se lišil také tím, že svá díla nepsal pouze pro zasvěcené, ale pro široký okruh čtenářů. (OPELÍK 1973: 150-151)

Své první literární pokusy (básně) začal psát jako student pod vlivem ohlasové poezie. Vzory mu byli například V. Hálek a částečně F. L. Čelakovský. Uhrovy básně oplývají radostí a pozitivním přístupem k životu. V tomto autorově literárním období nezaznamenáme nic o jeho neradostném dětství, chorobě, která se mu stala osudnou či o kraji Tišnovska. Z básní vyzařuje pouze láska a vztah k přírodě. Jako by autorem poezie nebyl ten Josef Uher, který se nám představil v pozdějších prózách jako pesimistický, regionálně zakotvený, sociálně a fyzicky determinovaný člověk,

² UHER, J. *O spisovateli*. In: *Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza*. Brno: Blok, 1973, 156 s.

jenž do svých děl promítá svůj strastiplný život. V poezii vidíme Josefa Uhru jako spisovatele, který před chmury dává přednost krásám světa. Je nespoutaný bezstarostný mladík, jenž život hltá plnými doušky. Básnictví však Uher velmi brzy opustil a k veršům se vrátil až na sklonku svého života. Autorova poezie vždy stála ve stínu jeho děl prozaických.

Uhrova povídková tvorba byla ovlivněna i naturalismem a dalším směrem, který se v českém prostředí začal utvářet v prvním desetiletí 20. století, a tím byl expresionismus. Expresionistické směřování spočívá ve velmi silné subjektivizaci, v zájmu o nitro postavy a její psychické stavy. Při interpretaci vnitřního světa postav Josef Uher vycházel ze svých vlastních duševních procesů.

2.1 Život Josefa Uhra

Tento český básník a prozaik se narodil 14. 12. 1880 v Podolí u Tišnova do chudé rodiny tkalce Jana Uhra a jeho manželky Marie, rozené Vlkovské, a to jako nejstarší ze čtyř dětí. Jeho otec se později stal dělníkem na stavbě železniční dráhy, která vedla z Tišnova do Žďáru nad Sázavou.

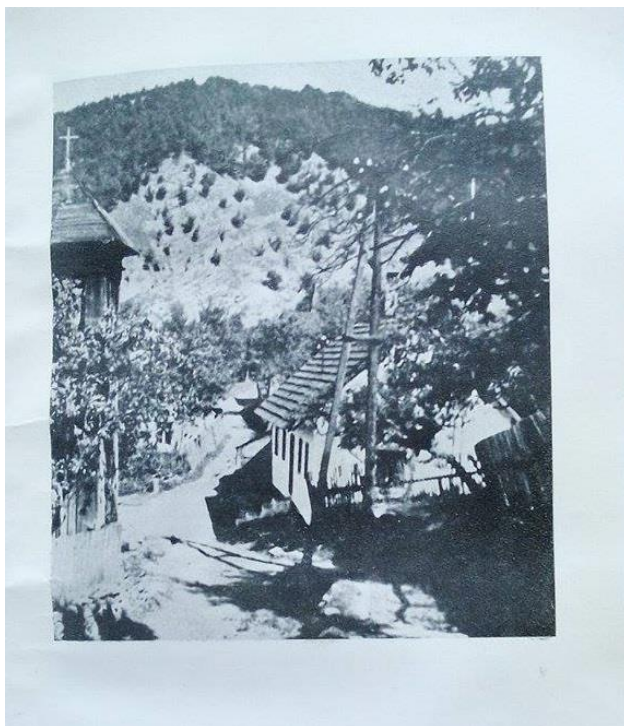
Obecnou školu Josef Uher absolvoval v nedaleké Borači. A byl to jeho učitel Josef Soukal³, který v něm probudil hlubší zájem o literaturu. Mezi léty 1893 – 1896 pak Uher vychodil měšťanskou školu v samotném Tišnově. Protože se snažil dostat z nepříznivého sociálního prostředí, rozhodl se, že odejde studovat do Brna na učitelský ústav. Zde úspěšně odmaturoval roku 1900.

Po dokončení studií se Uher opravdu živil učitelským povoláním. V rozmezí let 1900 – 1904 postupně učil v okolí Brna, v Židenicích, Babicích u Rosic, Ostrovačicích. Na místo učitele do Padochova již kvůli zdravotním potížím nastoupit nemohl. V prosinci roku 1904 přišla poslední příležitost učit, když byl Uher jmenován podučitelem ve Vranově. Ale už v únoru roku 1905 musel odejít kvůli stále se zhoršujícímu zdravotnímu stavu, tuberkulóze, na dočasný odpočinek, který se posléze proměnil v odpočinek trvalý.

I přesto, že mu jeho zdravotní stav neumožňoval pracovat, neměl nárok na stálý důchod. Tloukl bídu s nouzí a střídavě žil v Brně u své snoubenky (Marie Soukupové) a v rodném Podolí.

³ Učitel Josefa Uhra, který ho přivedl k budoucí literární dráze. Autor literatury pro děti a mládež, pedagogických a historických publikací.

Díky honorářům a podpoře se nakonec mohl několikrát jet léčit i do zahraničí. Ani ozdravné pobyty však nedokázaly zastavit tuberkulózu, které Josef Uher podlehl 5. prosince roku 1908 v Brně ve věku pouhých 28 let.

Obrázek 2: Fotografie rodného domku Josefa Uhra

2.2 Literární tvorba Josefa Uhra

Literární tvorbě se Josef Uher kvůli zákeřné nemoci mohl věnovat pouze v rozmezí osmi let, jeho talent se tedy nemohl plně rozvinout. Některá autorova díla zůstala pouhými torzy. Vliv na Uhrovu tvorbu mělo zajisté jeho mládí, prožité v bídnych podmínkách rodného Tišnovska. Kvůli vážné nemoci, se kterou bojoval několik let, se musel omezit na psaní kratších útvarů. Čím se Josef Uher odlišuje od ostatních autorů a co jej činí v české literatuře pozoruhodným? Ve svých prózách nám představil region, který jiný autor před ním literárně neztvárnil, region Tišnovska, jenž byl do té doby jako nepopsaný list papíru a čekal na autora, který se ho ujme a literárně ho zpodobní. A právě to se Josefu Uhrovi podařilo.

Tvorba Josefa Uhra není rozsáhlá, ale originální a je odrazem jeho strastiplného, krátkého a bolestného života. Ve svých prózách líčí svůj rodný kraj – chudé Tišnovsko, a často čerpá ze svých vlastních zkušeností a příběhů. Zobrazuje život na venkově bez jakýchkoli příkrášlení, ve své nejsyrovější podobě, krutý, nespravedlivý a nemilosrdný. Zobrazuje postavy venkovských lidí tak, jak je sám poznal, nevyjímá ani své nejbližší – otce a matku. Často vychází z poměrů ve své vlastní rodině,

zobrazuje těžký úděl malého domácího tkalce z pohledu dítěte, který je vykořisťován textilními fabrikanty (autobiografická povídka *Stav*).

Autobiografický dojem Uher navozuje životopisnými fakty, ale také stylizací svých povídek, z nichž většina je vyprávěna v 1. osobě. Ich-forma je velmi nápadným rysem Uhrovy prózy. Nejčastěji dochází ke ztotožnění vypravěče a hlavní postavy. K tomuto ztotožnění dochází především v povídkách, kde jsou hlavními postavami děti a mladí studenti – nesou autobiografické rysy Uhrova mládí. Autorova pozornost směřuje k vypravěčovu subjektu a jeho individualizovaným zážitkům – popisům nálad a dojmů, útržkovitým zápisům snů, subjektivně viděným obrazům lidí i záznamů výjevu, u kterých Uher nenalézá východisko. V některých případech vystupuje vypravěč v roli svědka (*Na prahu života*), ale i v tomto případě se dle Blahoslava Dokoupila stane toto ztotožnění *projekcí autorovy silné osobní účasti na vyprávěném*. (DOKOUPIL 1979: 519)

V jeho tvorbě lze také jasně dohledat opakující se autobiografické motivy – nemoc, beznadějně léčení, smrt. Lze tedy říci, že choroba měla na jeho tvůrčí činnost značný vliv. Uher ve své tvorbě zobrazuje pouze to, co se ho osobně dotýká. I z tohoto důvodu do své tvorby zařadil prózy s dětským hrdinou.

Dětské hrdinové tvoří významnou složku Uhrových textů. Postavy dětí mnohem intenzivněji vnímají polaritu světa. Osudy dětí jsou již od narození zpečetěny a ony musí od útlého věku čelit příkořím, která se jim dějí. I v nízkém věku si uvědomují svůj úděl a pokouší se život snášet takový, jaký je. Přes bídu, utrpení, fyzické a duševní strádání a bolest však k životu jako takovému nepřistupují negativně. Naopak, dokáží se radovat z maličkostí a drobností, jako jsou radost ze slunce, zpěv ptáků aj., které bohatým lidem přijdou pomíjivé a nezajímavé. Na životě, který jim přes cestu pokládá všelijaké těžké překážky, přirozeně lpí. Děj povídek s dětskými hrdiny není nijak složitý a nebývá rozvíjen zápletkami. Autor se při psaní povídek soustředil spíše na zobrazení dojmů, pocitů, proměn niter a nálad hrdinů. Postavy dětí často bývají postavami hlavními a zároveň vypravěči příběhů, které se odehrávají buď chronologicky, nebo retrospektivně, kdy se děti vrací ve vzpomínkách do své minulosti.

Povídky, ve kterých dětské hrdinové vzpomínají na své příhody, bývají z hlediska rozsahu delší než ty, ve kterých se děj odehrává chronologicky. Vzpomínky jsou nejen rysem retrospektivního vyprávění, ale domnívám se, že v některých případech tvoří nehmatatelné bezpečné zázemí, do kterého děti utíkají před krutou realitou.

Dětští protagonisté také ztvárňují odlišné prožití dětství. Do protikladu jsou proti sobě stavěny postavy dětí z chudých rodin, kterým se nedostává ani materiálního ani nemateriálního zabezpečení a musí se o sebe postarat samy, proto často bývají tyto postavy zobrazeny jako zhrublé, neschopné se socializovat. Na druhé straně jsou zobrazeny postavy dětí z bohatých rodin, kterým se dostává lásky, mají to, nač si vzpomenou a bývají rozmazlené. Přece jen ale vychází z tohoto srovnání lépe postavy chudých dětí, které sice nemají návyky, ale nejsou zlé. Zato bohaté děti bývají pyšné a kruté. Svě chudší vrstevníky šikanují a odmítají je přijmout do kolektivu. Nepřátelské vztahy mezi chudými a bohatými dětmi jsou nedílnou součástí tohoto typu povídek.

S postavami dětí se pojí i konfliktní situace, jakýsi zlom, který rozhodne o jejich budoucím osudu. V prvním případě postava rezignuje a pasivně se podrobí svému osudu, i když se někdy pokouší o gesto marného vzdoru, které má ovšem stejný výsledek jako okamžitá rezignace. Ve druhém případě se odmítají podřít nespravedlivému řádu společnosti a časem se z nich stanou „ledajací“ lidé a tuláci, kteří dávají přednost iluzorní svobodě před ponižováním a útlakem.

Protože se z některých dětských hrdinů později stanou tuláci, chtěla bych se zmínit také o tomto typu postav, který je pro Uhrovu tvorbu typický.

Z Uhrovy vlastní zkušenosti vyplynul typ „lidí kočovných“, lidí z okraje společnosti, tuláků, kteří před vykořisťováním, nespravedlností a křivdou dali raději přednost pomyslné svobodě tuláků. *Byli deklasovanci, kteří se vlastním i cizím přičiněním odloupli od své (společenské) třídy a s jinou nesrostli. Ale což on sám (Uher) nebyl také deklasovanec, a to hned dvojnásobný, jestliže ho povolání vytrhlo z prostředí venkovské chudiny a postavení „nezávislého“ bohéma-umělce z náruče městské inteligence?* (OPELÍK 1973: 151) Uher do tohoto typu postav projektuje vlastní životní stesk i kritické společenské poznání. Postavy tuláků pomáhaly Josefu Uhrovi ujasnit se vztah k člověku vůbec. (OPELÍK 1973: 151)

Josef Uher však nebyl jediným autorem, který ve své tvorbě použil motivu tuláka. Postavy tuláků, lidí kočovných, společensky vyděděných osobností, zlých samotářů se staly převládajícími hrdiny v prózách se sociální tematikou v evropské literatuře počátku 20. století. Mladá generace vyjadřovala volbou těchto postav svůj odpor k maloměšťáctví, pokrytectví, přetvářce, sobectví, ale také touhu po svobodě člověka, lidské důstojnosti a sociální spravedlnosti. V poezii se s touto tematikou setkáváme například u Fráni Šrámka či Karla Tomana. V próze pak u Ivana Olbrachta

v jeho triptychu „O zlých samotářích“. Nutno však podotknout, že u výše zmíněných autorů se jednalo pouze o vývojovou epizodu v jejich tvorbě. A proto nejtypičtějším představitelem tzv. „bosácké literatury“ z přelomu století zůstává Josef Uher.

Co se týče Uhrovy literární tvorby, zmíníme pouze autorův literární debut a ty části Uhrovy tvorby, které se nějakým způsobem dotýkají mé bakalářské práce.

Počátky Uhrovy tvorby spadají už do konce devadesátých let 19. století. Jednalo se o básnické pokusy, ze kterých ale převážná většina nebyla v této době uveřejněna. Světlo světa spatřily tyto básně až roku 1941.

Přelomovým rokem se pro Josefa Uhra stal rok 1901. V regionálním časopise *Dvacátý věk*⁴ Uher debutoval básní *Ostrov mrtvých* a v časopisu *Morava*⁵ vyšla i první Uhrova prozaická práce, modernisticky laděná próza *Stfn.* Zajímavé je, že ani v jedné z těchto dvou autorových prvotin se nám nijak nepřipomíná jeho domov. V tom samém roce však Uhrovi vychází další dvě povídky, ve Dvacátém věku *Maškarádi* a v Moravě *Loučení, loučení...* Tyto dvě povídky byly zcela odlišné od autorových předchozích prací. V obou prózách se již projevuje značný vliv Uhrovy rodné vesnice a brněnského kraje. Tato tvůrčí činnost dokládá nejen přítomnost autorova rodiště, ale také jeho zájem o folklór. V *Maškarádech* se seznamujeme s tradičním venkovským zvykem, průvodem maškar v závěru masopustu. *Loučení, loučení...* je obohaceno dialektem v hovorech a děj je proložen lidovými písněmi.

Příspěvky Josefa Uhra byly jednak tištěny v moravských listech a beletristických revuích, jako například: *Morava*, *brněnská Neděle*, *židenický Dvacátý věk*, *Merhautova Moravská orlice*, ale také v dalších listech: *Lumíru*, *Národním obzoru*, *Rudých květech*, *Rozhledech*, *Novině*, *Besedách času* či *Pokrokové revui*. Z tohoto výčtu je tedy patrné, že Uhrovy povídky byly tištěny nejen v regionálních moravských listech, ale také v Praze nezůstalo jeho jméno bez povšimnutí.

Jako velmi mnoho autorů i Josef Uher svoji tvorbu někdy uveřejňoval pod pseudonymy (např. Jan Jiskra, J. Urban, J. Sever, J. U. Štefan), dále využíval i zkratky J. U. Z jakého důvodu J. Uher používal zkratky či pseudonymy se dnes

⁴ Měsíčník, který vycházel v Brně-Židenicích od roku 1901 do roku 1904. Vydavatelem a zároveň redaktorem tohoto časopisu byl Věnceslav Šarpen. Přispívali sem například Josef Uher, Miloslav Hýsek či Josef Dýma. Časopisu byla vytýkána obsahová roztržitost.

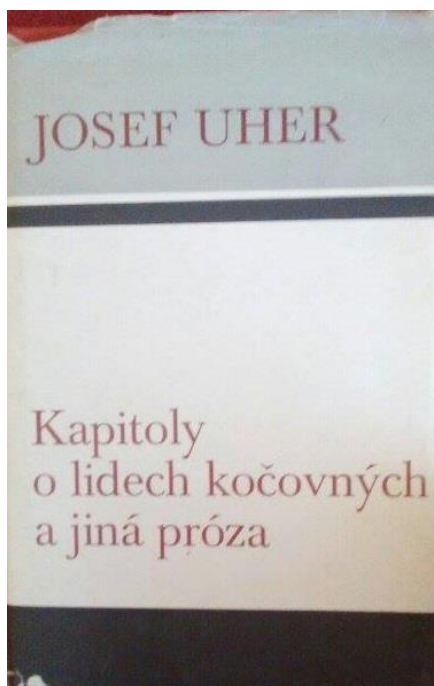
⁵ Měsíčník, později čtrnáctideník, který vznikl v roce 1901. Vydavatelem a redaktorem byl profesor Vojtěch Břečka. *Morava* měla vyšší literární kvality, ovšem Břečka neměl dost zkušeností s vedením redakce. Povídky autorů byly roztržité do několika čísel a dojem z literárního textu nemohl být ucelený. *Morava* zanikla v roce 1902, protože nedokázala obstát v konkurenci jiných časopisů. Přispíval sem například Josef Uher, Miloš Marten (vl. jménem Miloš Šebesta) či Jiří Sumín (vl. jménem Amálie Vrbová).

již asi nedozvíme. M. Hýsek se domnívá, že k tomuto kroku vedly autora nejspíše osobní důvody.⁶

Během autorova krátkého a předčasně ukončeného života byly vydány pouze dvě knihy, a to **Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza** a **Má cesta**.

Kniha **Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza** začala v sešitech vycházet už od podzimu roku 1905, celá však vyšla až v únoru roku 1906. O vydání se postaral redaktor z Moravsko-slezské revue Otakar Skýpala. Kniha vyšla v Moravské Ostravě v edici *Knihy moravských autorů*.⁷ Josef Uher v **Lidech kočovných a jiné próze** ztvárnil těžký život a náročnou práci tkalců, hořké dětství a neradostné dospívání, postavy společenských vyděděnců, svět lidské bídy.

Kniha je rozdělena do dvou částí. První nese název **Kapitoly o lidech kočovných** a zahrnuje pět povídek, kde hlavními postavami jsou tuláci a pijáci. Druhou tzv. dodatkovou část díla, která je důležitá pro mou bakalářskou práci, pak tvoří dvanáct črt a kreseb, které jsou kromě jedné (povídka **Ťá**) vyprávěny ich-formou a hlavními postavami zde jsou převážně postavy dětí a studentů.

Obrázek 3: Obálka knihy Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza

Třetí kniha s názvem **Dětství a jiné povídky** vyšla roku 1909 až po autorově smrti, i když ji stihl ještě před úmrtím připravit. Dílo vyšlo zásluhou F. X. Šaldy

⁶ HÝSEK, M. *Poznámka vydavatelova*. In: *Dílo*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 716

⁷ HÝSEK, M. *Poznámka vydavatelova*. In: *Dílo*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 717

v knihovně Slunečnice v Praze nákladem Grosmana a Svobody.⁸ Tato kniha, jak už sám název napovídá, velmi úzce souvisí s tématem mé bakalářské práce, protože v každé povídce z tohoto souboru vystupuje postava dětského hrdiny, ať již jako hlavní hrdina, nebo postava vedlejší.

V tomto prozaickém souboru se autor v povídkovém triptychu *Stav* vrací ve vzpomínkách ke svému dětství, prožitému v nuzných podmínkách tkalcovské rodiny, kdy už jako malý chlapec poznává nespravedlnost a pokrytectví světa kolem sebe. Celkově z povídek číší smutek a skepse, objevují se zde popisy postav lidí trpících bídou, sociální nerovnost a první velká zklamání a trápení dětí, které poznávají, jak krutý dokáže být svět, a hlavně lidé, kteří v něm žijí.

V pozůstalosti Josefa Uhra můžeme dohledat díla, která nikdy nebyla vydána či dokončena. Chtěla bych zde zmínit **Anekdoty**, výbor drobných črt, kterými přispíval do časopisů. Črty nejsou dějové, jejich význam spočívá ve vyhrocené útočné pointě prostého příběhu. I v **Anekdotách** jsem dohledala postavu dětského hrdiny (črta *Polehčující okolnosti*).

O vydání **Literární pozůstalosti** Josefa Uhra se zasloužil jeho přítel Miloslav Hýsek. **Literární pozůstalost** vyšla v Brně nákladem Ústředního spolku Jednot učitelských na Moravě ve dvou svazcích, v březnu roku 1910 a v dubnu 1913. Do prvního dílu **Literární pozůstalosti** zařadil Miloslav Hýsek veškerou Uhrovu povídkovou tvorbu, do druhého dílu pak byly zahrnuty básně veršem a prózou, fragmenty a různé články.

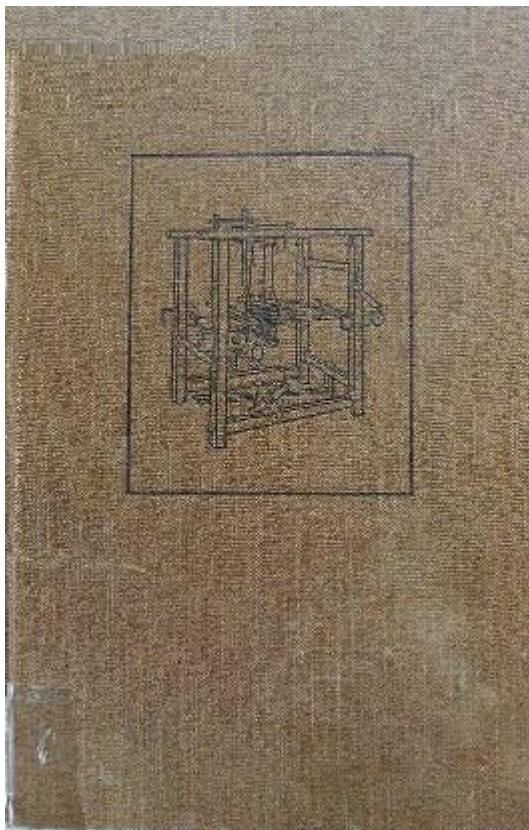
Literární tvorba Josefa Uhra vyšla od té doby pouze čtyřikrát. Upozorněme na výbor **Má cesta a jiné prózy**, který byl vydán roku 1946 v Praze v Pourově edici. Toto rozšířené vydání **Mé cesty** z roku 1907 je obohaceno, jak už je patrné z názvu, o prózy, ve kterých je zobrazena postava dětského hrdiny. Roku 1947 bylo vytištěno **Dětství**⁹, které je naopak oproti původnímu vydání ochuzeno o několik povídek.

Roku 1954 vyšly Uhrovy sebrané spisy s názvem **Dílo**, které shrnují veškerou autorovu beletrii. Jsou zde obsaženy obě autorovy povídkové sbírky, **Má cesta** i oba svazky **Literární pozůstalosti**, ze kterých však byly vyjmuty básně a autorovy prvotiny, které už byly z velké části otištěny, a fejetony z posledního oddílu druhého svazku. Miloslav Hýsek uvádí, že text byl přetištěn do současného pravopisu

⁸ HÝSEK, M. *Poznámka vydavatelova*. In: *Dílo*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 723

⁹ HÝSEK, M. *Poznámka vydavatelova*. In: *Dílo*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 731

(rozumíme 50. léta 20. století) a opraveny byly pouze tiskové chyby. Do autorových jazykových zvláštností M. Hýsek nijak nezasahoval.¹⁰

Obrázek 4: Vazba knihy Dílo

¹⁰ HÝSEK, M. *Poznámka vydavatelova*. In: *Dílo*. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 731

3 Proměna postavení dítěte v české literatuře 19. a počátku 20. Století a v literární tvorbě Josefa Uhra

V této kapitole se budeme zabývat vývojem dítěte a proměnami jeho psychiky v závislosti na vnějších faktorech. Na první pohled se může zdát, že zde budeme popisovat téma, které s touto bakalářskou prací nesouvisí, já se však domnívám, že přiblížení dětské duše nám pomůže lépe pochopit a uchopit tvorbu Josefa Uhra, neboť vývoj a proměna charakteru dětí velmi úzce souvisí se sociální tematikou, která se promítá do většiny Uhrových próz. Navíc se tento autor jeví jako dobrý psycholog, jenž výstižně dokáže analyzovat niterné pocity postav. Díky odborné literatuře lépe porozumíme tomu, proč děti v různých situacích jednaly tak, jak by se jiný nezachoval, a jaký vliv mají vnější faktory na utváření osobnosti dětských hrdinů. Máme-li specifikovat věkovou hranici postav dětských hrdinů, stanovíme ji od dětí předškolního věku až do 16. roku života. Věkové rozpětí hrdinů Uhrova díla je opravdu velké, je ale nutné všimnout si všech těchto věkových skupin, neboť Uher dokázal velmi výstižně postihnout potřeby, které se s narůstajícím věkem u těchto postav proměňují. Vycházet budeme z publikace od historiků Mileny Lenderové a Karla Rýdla, která se zabývá vývojem dítěte a proměnou nahlížení na něj v průběhu času.

Milena Lenderová a Karel Rýdl ve své knize **Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století**¹¹ pojednávají o vývoji dítěte od narození až po dospělost v období 19. století. Autoři ve své publikaci zmiňují, že od 17. století se mění postoj společnosti k dětem, vývoj pokračuje přes 18. a 19. století až ke století 20., nazvanému století dítěte. Nebudeme se zde nijak podrobně zabývat touto publikací, ale zmíníme se zde o věcech, které lze aplikovat na téma této bakalářské práce. Dále je potřeba zdůraznit, že většinová část Uhrovy tvorby vznikla na počátku 20. století, které by podle Lenderové a Rýdla mělo být „stoletím dítěte“. Z pohledu Josefa Uhra se však zdá, že hlavně ve vesnickém prostředí v tomto směru přetrvávala jistá zaostalost. Zároveň se ale domnívám, že podstatným činitelem byla i bída kraje Tišnovska, která v tomto formování sehrála důležitou roli.

¹¹ LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Paseka, Praha — Litomyšl 2006, 400 s.

Podle historiků existují tzv. černá a bílá legenda. Černou legendu ve stručnosti představují výzkumy, které potvrzují těžký úděl dětí, nepřiměřenou fyzickou práci, i jejich úmrtí, bílá legenda naopak představuje určité citové zázemí pro dítě a hlavně obraz všeobjímající matky v 19. století. Autoři se ale domnívají, že pravda, jak už to tak bývá, bude někde uprostřed. Zde bych chtěla podotknout, že postavy dětských hrdinů z Uhrovy prózy mají mnohem blíže k černé legendě. Autor je zobrazuje jako trpící oběti lhostejného a nespravedlivého světa, konkrétní případy budou uvedeny v následujících kapitolách této bakalářské práce.

Autoři se v knize také zmiňují o rodině, ve které byla oproti dnešku citová výchova až na druhém místě, převažovala spíše funkce ekonomická a sociálně-výchovná. Nejsilnější vztah dítěte a matky byl však v sociálně nejslabších vrstvách. Zde bych se opět chtěla zastavit. Tvorba Josefa Uhra, jak bylo zmíněno již výše, zobrazuje lidi z okraje společnosti a bídny život vesnických lidí a jejich dětí. Vztah matky a dítěte a celkově vztah příbuzenstva k dítěti v sociálně slabých rodinách není nikterak radostný. Naopak, matky velmi často opouštěly své malé děti, protože šly pracovat jako kojné do bohatších rodin. Svě vlastní děti nechaly napospas osudu, nebo je daly na „výchovu“ ke svému příbuzenstvu, kde se jim nedostávalo náležité péče a lásky, jaké by si zasloužily. Autoři knihy píší, že se od dítěte očekávalo rychlé včlenění do světa dospělých a nezanedbatelný podíl odpovědnosti. Jak si poradí se svými vlastními pocity, to vcelku nikoho nezajímalo. Nutno však podotknout, že autoři publikace mluví o začlenění do světa dospělých u adolescentů. V Uhrových prózách však byly světu dospělých vystaveny mnohem mladší děti, které se musely naučit protlouct a prosadit se, aby byly schopny přežít, nicméně jejich pocity, dojmy, duševní strádání a mnohdy neuspokojení základních potřeb opravdu nikoho nezajímaly.

Je zajímavé porovnat pohled na vývoj dítěte z pohledu historika a z pohledu spisovatele, jehož tvorba je z velké části autobiografická. Domnívám se, že protikladné názory mohly vzniknout jednak tím, že historici napsali knihu s velkým časovým odstupem, kdežto Josef Uher zachycoval své dojmy na papír přímo v dané době, ve druhé řadě pak, jak jsem již naznačovala, důležitou roli sehrálo místní zasazení Uhrových příběhů.

4 Postava dětského hrdiny v prózách Josefa Uhra

V této části bakalářské práce se budeme věnovat analýze postav dětských hrdinů v povídkách Josefa Uhra, zařazených do spisů *Dílo*. Rozhodla jsem se tak proto, že sebrané spisy zahrnují veškerou Uhrovu beletristickou tvorbu: knihu **Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza**, posmrtně vydanou publikaci **Dětství a jiné povídky**, prozaické texty z **Mé cesty a jiných próz** i další povídky s postavou dětského hrdiny, které nebyly do předchozích souborů pojaty. *Dílo* jsem nejprve porovnávala se všemi třemi zmíněnými knihami, a protože jsem v prózách při porovnávání textů nenašla žádné rozdíly, všechny ukázky budou právě z těchto sebraných spisů, které roku 1954 vydal Miloslav Hýsek.

Podle znaků, jako jsou sociální prostředí, vztah k blízké osobě, láska, paralela se zvířetem, je tato část bakalářské práce rozdělena do několika podkapitol. Budeme tedy rozebírat chování a jednání dětského hrdiny pod vlivem vnějších faktorů, přičemž zohledníme i vývojovou psychologii dítěte. Z děl vždy vyberu několik povídek, na kterých popíši dané zásadní rysy, jež pomáhají utvářet osobnost dětského hrdiny v dané podkapitole. Svá tvrzení vždy doložím citacemi.

4.1 Prvky utvářející postavu dětského hrdiny v prózách Josefa Uhra

Postavy dětských hrdinů jakožto postav hlavních nejsou v literatuře, jež není dětem přímo určena či alespoň pro ně uzpůsobena, příliš běžné. Za povšimnutí stojí fakt, že postavy dětí ve svých dílech ztvárňují autoři, kteří ve svém mládí prožívali podobné útrapy jako jimi ztvárnění dětské hrdinové.

Josef Uher dětské hrdiny ztvárňuje realisticky, postavy dětí neidealizuje, vykresluje je s jejich dobrými, ale také špatnými charakterovými vlastnostmi. Uher dokázal velmi mistrně postihnout proměnu dětského uvažování a jednání na myšlení a jednání dospělých. Tento přerod má ovšem na utváření charakteru mladistvých velmi negativní dopad. Nesporný vliv na utváření osobnosti dětských hrdinů v prózách Josefa Uhra mělo sociální prostředí. Děti ze sociálně slabého prostředí se tak staly zmenšenými dospělými, neměly možnost prožít své dětství jako jejich bohatší vrstevníci. Tyto důvěřivé děti byly vrženy do nepřátelského světa, který je nijak

nešetřil. Lidé z vyšších vrstev na ně pohlížejí skrze prsty, případně je vidí jako levnou pracovní sílu. Jejich životy prakticky pro nikoho nemají žádnou cenu. Dokonce i se zvířaty je leckdy jednáno lépe než s těmito dětmi. Kromě vlivu okolní společnosti se na vývoji dětí podílí velkou měrou i jejich rodina. Mnohdy nepoznaly mateřskou lásku a něhu, musely tvrdě pracovat, často trpěly nedostatkem jídla, nemohly si hrát jako ostatní děti, hračky byly luxus, který se jejich rodiče nemohli dovolit. V rodinném prostředí jsou mnohdy zobrazené týrané a zanedbávané děti, nikdo jim není vzorem a oporou v těžkých chvílích a nemají vytvořeno zázemí pro svůj správný vývoj. Hrdinové trpí bídou, od útlého věku pocítují na vlastní kůži pocit deziluze, nemilosrdnost, nespravedlnost a krutost světa, do kterého se narodily. Právě okolní svět a společnost mnohdy násilně pokřivily jejich charaktery, a proto nelze tyto hrdiny za jejich mnohdy nepřiměřené jednání odsuzovat. Naopak, vypravěč Uhrových próz ve čtenáři dokáže probudit nevídaný soucit s těmito postavami. Zrovna tak dokáže postihnout i negativní postoj vůči okolí, které hrdiny posouvá špatným směrem. Narození nebyla volba, kterou by si mohlo dítě vybrat, bylo vrženo do předem dané, rozehrané a nespravedlivé hry, jejíž součástí se stalo. A tak od počátku trpělo sociální nerovností, lhostejností ze strany svého okolí a pokřivenými lidskými vztahy.

V některých případech dojde ke sblížení zvířete a dítěte, dvou vyděděnců, kteří prožívají buď stejný, nebo alespoň velmi podobný osud, kterému čelí. Ovšem i motiv paralely může mít více podob, což se budeme snažit doložit na vybraných povídkách.

Jedním z rysů, který se rovněž podílí na utváření postav dětských hrdinů, je motiv smrti, který se s nimi pojí. Smrt ve většině případů však není chápána jednoznačně negativně, protože vysvobozuje lidi z jejich bídného života plného útlaku, nespravedlnosti či lhostejnosti. Smrt jako taková, nebo směřování k ní, je bráno jako neoddělitelná součást života. S motivem smrti se pojí i jiné motivy, jako náhoda, nemoc či chudoba.

V tvorbě s dětským hrdinou nalezneme i povídky, kde je na první pohled dominantním motivem láska, i když v převážné většině případů nešťastná. Z bídného prostředí pochází postavy chlapců, kteří se zamilují do dívek z vyšší společnosti. Obě postavy jsou vždy postaveny do kontrastu, ať již vzhledově, oděvem či chováním. Ve skutečnosti je ale milostná tematika upozaděna tematikou sociální, která prostupuje celou Uhrovu tvorbu.

V některých povídkách se setkáváme s dětskými hrdiny, kteří vystupují jako vedlejší postavy. Rozhodla jsem se je do své bakalářské práce také zařadit, protože právě děti jsou obrazem společnosti a stávají se obětmi jejích nešvarů.

Domnívám se, že k volbě postavy dětského hrdiny pro vyjádření nespokojenosti se soudobým světem a s ekonomickými poměry či mezilidskými vztahy mohl vést Josefa Uhra jeho vlastní život. Vždyť zemřel v pouhých 28 letech, a jediné, co měl velmi hluboko vryté pod kůží, bylo dětství prožité v bídě.

Neméně podstatným aspektem se jeví i to, že čtenář s postavami dětí mnohem více soucítí a uvědomuje si o to více krutost a nespravedlnost světa, v němž autor vyrůstal.

V této části bakalářské práce se tedy pokusíme postihnout nejvýznamnější rysy a aspekty, které utváří postavy dětských hrdinů v prózách Josefa Uhra. Některé povídky jsou zařazeny do více podkapitol, protože nesou více rysů, o kterých se v této bakalářské práci zmiňujeme.

4.1.1 Dětský hrdina a motivy sociálního prostředí, bídy a útlaku

Z předchozího textu vyplývá, že na formování postav dětských hrdinů v prózách Josefa Uhra má značný vliv prostředí, ve kterém děti vyrůstají, či prostředí, do kterého se během svého života dostanou. Pojem prostředí ještě rozdělíme do jakýchsi dvou větví. Jednak se jedná o prostředí z hlediska sociálních vztahů a vazeb, jednak o prostředí z hlediska sociologického, to je prostředí městské či venkovské, a prostředí přírodní, které mělo na vývoj dítěte neméně důležitý vliv. Zároveň se ale domnívám, že všechny tyto vnější faktory vytvářely spíše kulisy pro proměnu dětské duše. Proto je ve výsledku příběhovost Uhrových próz velmi omezená a ustupuje lyrizaci.

Kategorie prostředí (přírodního, společenského) se kromě dědičnosti stala jednou z nejvýznamnějších determinant pro naturalismus a podílela se na utváření charakteru jedince. Josef Uher rozhodně nepatří mezi ty autory, kteří venkov idealizují, což potvrzuje ve své studii i Blahoslav Dokoupil: *Uhrovy povídky skutečně nemilosrdně rozbíjejí všechny falešné představy o venkově jako ráji na zemi. Je v nich zobrazena široká škála sociálních (a z nich vyplývajících morálních) problémů a antagonismů, je v nich odhaleno bezpráví a třídní útlak, hluboká trhlina mezi protikladnými společenskými třídami tehdejšího venkova* (DOKOUPIL 1979: 516)

Josef Uher tedy zobrazuje vesnické prostředí se všemi jeho neduhy, stejně tak, jako to městské. Současně je ale zřejmé, že pokud se chudý student z venkova dostane do prostředí městského, je vždy tato postava v kontrastu s postavami z městského prostředí.

Nyní se věnujme sociálnímu prostředí a jeho vlivu na dětské hrdiny. Do kontrastu jsou proti sobě stavěny jednotlivé společenské vrstvy, dětské hrdinové z okraje společnosti, chudáci, kteří často nemají uspokojeny základní lidské potřeby, na straně druhé pak proti těmto živořícím bytostem stojí bohatí faktori, vykořisťovatelé chudých obyvatel, buržoazní společnost, které je lhostejný osud těchto dětí (povídka *Stav, Příval*).

Hlavním hrdinou povídkového triptychu *Stav* je chlapec Fabián, který vypráví o svém neradostném dětství. Jako vedlejší postavy vystupují jeho strýc s tetou a bohatý faktor. Do kontrastu je zde v očích dítěte postavena rodina chudého vesnického tkalce proti bohatému a bezohlednému faktorovi.

Malý Fabián vyrůstá ve vesnickém prostředí, v bídě a namáhavé práci. Od mala musí pomáhat strýci Bernatovi s tetou Frantěnou, jejichž obživou je výroba příze pro bohatého faktora. Práce je velice namáhavá, úmorná a po určitém čase, kdy se svými příbuznými osnovu napíná, si i Fabián jako dítě uvědomuje, že tento život není procházka růžovým sadem. *Frantěna ani nepovzdychla, když jsme přicházeli. „Bolí vás ruce?“ politoval jsem ji. „Mne už budou bolet do smrti!“ odvětila. Bylo jí asi k pláči, ale nechtěla se snížiti přede mnou a tvrdě trpěla. Strýc Bernat sňal jí smyčky a na ruku objevily se rudé pruhy, jak by je přejel žhavým železem. „Takový je to život?“ napadlo mi a pocítil jsem led na zádech. „A tuhle strýc Bernat žije jej do smrti!“ Podivil jsem se, ale nebyl to nějaký úšklebek. Studený větřík, jenž vložil z osnovy i strýce Bernata, zavál mi do krve a rozplamenil ji. (S. 163)¹²*

Malý chlapec, jenž je připraven o své dětství, svým dětským pohledem přibližuje náročnou práci, kterou vykonává se svými příbuznými a která je nad jeho fyzické síly. Postava Fabiána je obrazem tehdejší společnosti, jenž se formuje skrze chlapcovy vlastní zážitky. Dětský hrdina je zobrazen zcela realisticky, bez jakýchkoli iluzí. Fabián se prezentuje jako „zmenšený dospělý“, kterému se za neúměrně velkou dřinu nedostává ani pokrytí základních životních potřeb.

¹² UHER, J. *Dílo*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1954. Neuvedu-li níže jinak, cituji z tohoto vydání.

Stejně tak, jako je úmorná už samotná výroba příze, je z hlediska Fabiánova pohledu fyzicky velmi náročná a namáhavá i její doprava do lomnické továrny.

V prostředí továrny u Fabiána dochází k pohnutí, když je jemu a jeho rodině ukřivděno faktorem, který si pořídil nové stroje a vyčítá strýci Bernatovi, že jeho práce není tak kvalitní a nechce mu za ni dobře zaplatit. Navíc má Bernatovi za zlé, že si nechává odpad, který prodává Židovi. Ve Fabiánovi, který je svědkem rozepře, se probudí hněv vůči povýšenému faktorovi. Dítě projeví marné gesto vzdoru, ale zároveň hrdost těžce pracujícího člověka, jemuž byl upřen nárok na odvedenou práci, když vysloví, že on je tím, kdo prodává odpad Židovi.

Ale i přesto, že se chudáci dokázali vzepřít jednomu vykořisťovateli, gesto vzdoru ztratilo podle Fabiána u dospělého člověka později svůj význam, protože se strýc Bernat rozhodl jít pracovat pro jiného faktora. Z pohledu malého Fabiána jdou tak „*Od čerta k ďáblu!*“ (S. 187) Jak vidno, již tak malému dítěti bylo jasné, že si přechodem k jinému faktorovi nepomůžou a šlápnu tak „z bláta do louže“. Pozitivum shledává alespoň v tom, že k novému zaměstnavateli půjdou po „rovne silnici“.

Povídkový triptych *Stav* je nejdelší prózou povídkového souboru **Dětství a jiné povídky**. Ve spisovatelově díle zaujímá jedinečné postavení nejen z hlediska výrazných autobiografických rysů autorova života, ale také, jak píše Karel Polák: *Není, pokud vím, jiné české prózy, kde by s takovým uměním, s takovou znalostí a přitom s docela určitým osobním, dobovým i místním zaujetím citovým byl zobrazen přímo tento způsob výroby.* (POLÁK 1954: 21) Výrobou má na mysli Karel Polák samozřejmě proces vzniku příze. Zároveň dodává, že tkalcům a jejich pracovnímu prostředí se v české literatuře věnovali Jirásek či Rais, vždy šlo ale o *pohled zvenčí, odosobněný a povšechný*. (POLÁK 1954: 21) V triptychu *Stav* však s chlapcem přímo prožíváme jeho vlastní zážitky, úmornou práci i duševní strádání.

Hlavní postavou a zároveň vypravěčkou povídky *Zadní lavice* je děvčátko, které toužebně očekává první školní den. Ve škole však na vlastní kůži pocítuje zklamání, deziluzi, sociální nerovnost, útlak ze strany spolužáků. Děj se tedy odehrává převážně v prostředí školy. Hlavní hrdinka lehce nastínila i prostředí rodiny, kde je týrána a osamocená. Proto svou mysl toužebně upíná ke škole, do které má nastoupit. Svou radost při čekání na první školní den vyjadřuje přirovnáním k mladému stromu, který do té doby chřadl. *Tato slova dotkla se mne, jako mladý jarní vítr dotýká se větve na pohled suché, aby rozpučela. A já jsem nebyla ještě docela*

suchou. Potřebovala jsem světla a tepla, abych i já rozpučela, a má duše stlačená a zmrtvělá namáhala se pokud možno nejvíce se otevřít, aby tam vproudila všechna radost a všecko světlo. Šla jsem do školy beze strachu. [...] První den školy byl krásný, nejkrásnější ze všeho, co jsem prožila, a já byla šťastným stvořením. (S. 193-194)

Po několika dnech však dojde ke zlomu. Dívka, která z domova nemá hygienické návyky, není přijata ostatními spolužáky z vyšší sociální vrstvy. Hrdinka příběhu se cítí ponížená, když ji spolužačka označí za „špindíru“ a odmítá vedle ní sedět. Vrcholem všeho je, když protagonistka donese do školy veš a je odvedena učitelem do zadní lavice. Domnívám se, že veš je zobrazena jako motiv nečistoty, chudoby. V citované části povídky dívka popisuje nejen to, jak byla ponížena, zostuzena, a urážena svými spolužáky, ale zároveň ze svého pohledu popisuje i svého učitele. [...] *Kdosi poznamenal se zvláštním, pro mne hrozným důrazem: „Veš!“ Mnozí odplivli na zem a mnozí dodali: „Fuj!“ [...] Učitel vzal mne za ruku jemnými prsty, na nichž svítily se zlaté kroužky... [...]. Zatím sedni si tamhle do zadní lavice!“ Zadní lavice byla právě taková jako ostatní lavice, jenže tam nikdo neseseděl. Druhého dne nepřišla jsem do školy. Proč, na to se netažte! Kolem mne jako kamenná hradba postavilo se prázdno, odlučujíc ode mne svět, abych ho neznečistila. A to mne již neopustilo. (S. 195 – 196)*

Dívka si uvědomuje nejen kontrast mezi ní a svými spolužáky, zároveň ale i mezi ní a jejím učitelem, jenž je ověšen zlatem. Přesto je však děvčátko charakterově mnohem lepší, než její spolužáci, kteří jsou krutí, nelítostní a nafoukaní. Škola, která pro dívku zpočátku byla symbolem svobody, se jí stala utrpením a ona se dobrovolně této „svobody“ vzdá.

V próze *Na prahu života* se zase čerstvě vystudovaný mladík stává svědkem nespravedlností a sociální nerovností v továrně, v níž byl strojem zabit jeden z dělníků. Čerstvě dostudovaný mladík, který je plný síly, šťastný, bezstarostný, „na prahu života“, zažívá vzápětí pocit deziluze, když je svědkem křivého obvinění mrtvého dělníka z alkoholismu, který byl údajně příčinou jeho smrti v továrně. Všichni pracovníci však vědí, že stroj, který dělník obsluhoval, byl rozbitý a nebyl na vině alkohol, ale před bohatým majitelem jsou schopni křivě přísahat, že byl dělník opilý, jen aby si uchránili svá místa. A tak se v chlapci probouzí vzdor a hněv vůči křivdě, již byl svědkem a zároveň pocit hrůzy proti nespravedlnosti. Oproti děvčátku ze *Zadní lavice* však pouze vše prožívá z role svědka, a s pocitem deziluze vstupuje vstříc krutému a nespravedlivému světu, rovněž tak zkažené společnosti.

V próze *Ještě jedna vzpomínka na mládí* hlavní hrdina, jeden z chudých chlapců, zobrazuje svými očima venkovské prostředí, kde se do kontrastu staví chudí synové domkářů a podruhů proti bohatým vrstevníkům. *Potkali jsme hošíčka s bílou hřívou, v krátkých kalhotkách, nu zkrátka starostova hošíka, jehož jsme nenáviděli pro jeho bílou tvář a bílé vlasy, pro čistou košili, jinaký oděv, našemu nepodobný, a zvláště pak proto, že patřil ke straně bohatých.* (S. 445). Při společném fotografování pak onen starostův syn zakryje hlavu chudému chlapci, vytěsňuje ho na okraj. Kvůli této fotografii nakonec vznikne bitka, v níž domkářův chlapec vyhraje nad starostovým synem. *Vida, jakým jsi pánem! Jsi teď veliký jako blecha!* (S. 448) Zahnání do úzkých, brání se chlapci zlým a neurvalým gestem proti vrchnosti, která je utlačuje. Chudý chlapec je obrazem člověka z okraje společnosti, který se snaží prát o svá práva.

Za povšimnutí určitě stojí také *Vánoční povídka o zlém klukovi*, v níž vypravěč a zároveň hlavní hrdina celé prózy ironizuje dávání dárek chudým dětem od bohatých občanů, protože *jest povinen otec nebo matka o žních tolik dnů na dárcově poli pracovat, dokud mzda za práci není desetkrát tak veliká, než zač byly boty.* (S. 458). Ve „zlém“ klukovi se ovšem probudí vzdor vůči všem nespravedlnostem a touží po svobodě, ne být svázaný vrchností. Proto když má přijít pro svůj dárek, odpoví: *„Nechte si vaše šaty – nechte si je – a já přece jen budu dělat, co sám budu chtít!“* (S. 461) V chlapci probudil se vzdor chudého člověka proti bezpráví, a proto zvolil cestu tuláctví, pomyslné svobody.

V předchozích ukázkách jsme si představili v kontrastu dětské hrdiny, kteří pocházejí z nuzných prostředí, nemají jak se bránit a ve finále se vždy musí ponížít, aby nezemřeli hlady, a jejich bohatší vrstevníky či pány, kteří chudé děti a jejich rodiny vykořisťují. V některých povídkách nejde o přímý spor chudého dítěte s lidmi z vyšší společnosti, ale páni vypočítavými intrikami donutí proti sobě obrátit děti ze stejné společenské vrstvy, tudíž sociálně slabé jedince, jak je tomu například v povídkách *Ohněm* či *Pětka*.

V povídce *Pětka* se bohatí měšťané při popíjení alkoholu rozhodnou, že věnují pět korun nejchudšímu žákovi školy. Hlavní hrdina a vypravěč povídky, chlapec z chudé rodiny, se nejdříve vysmívá měšťanům, s ironií mluví o „dobročinném účelu“. *Jeden z těch poloslavných troupů, kteříž nazývali se – d'as ví proč – otcové města, vyhrál nějakou sázku při jedné znamenité pitce. Snad byly dvě, snad tři s půlnoci,*

v rozjaření vzpomněl si pojednou onen blázen na dobročinný účel a stalo se to, že celou výhru k tomu věnoval – – – (S. 188)

Zároveň ale touží pětikorunu získat sám pro sebe, přičemž de facto popírá výsměch městským pánům v úvodu povídky. Povšimněme si přetvářky malého dítěte, které na jednu stranu předstírá, že o pětikorunu zájem nemá, na druhou stranu po ní touží. Je to velmi neobvyklé, je totiž všeobecně známo, že děti se nepřetvařují, bývají bezprostřední a velmi upřímné. Na tomto příkladu je vidět, že dětské hrdinové Uhrových próz opravdu bývají „zmenšenými dospělými“, i s jejich nešvary. S ironií a nadsázkou hovoří o bídě, která jej pronásledovala od dětství. *Dověděl se o tom nějakou minutu před hodinou aritmetiky a k tomu ještě to, že výhra je určena jednomu z mladých odvážlivců, kteříž chodívají ve sněhu bosí a k obědu mívají chléb se sušenými švestkami nebo bez nich. I modlil jsem se Otčenáš v hodině aritmetiky, šeptal jsem jej, co ostatní hleděli do svých sešitů, neboť – mé milé, zlaté štěstí! – já jsem tak hodoval a já jsem šlapal bos peřiny sněhu. (S. 188)*

Pětikorunu ovšem nezíská, dostane ji jeho spolužák, se kterým do té doby byli přátelé. Vidí v něm teď boháče, který se nad něj povyšuje, i přesto, že ten má pouze strach, aby se mu s pětikorunou něco nestalo. Hlavního hrdinu popadne vztek a sebelítost, protože on se považuje za nejchudšího. *Ale on zas na to: „Nač ji chceš vidět, pětka jako pětka!“ Nafukoval se, to bylo patrné, jak by nyní byl boháčem, a na mne se díval spatra. Dopálil jsem se proto a vykřiknu: „Však tobě nepatřila, patřila mně!“ Dal se do smíchu a zůstal trochu pozadu. Ale tím mne jen více rozjařil. „Já jsem chudší než ty!“ udeřil jsem se do prsou (S. 189)*

Vše vyvrcholí bitkou, při které hlavní protagonist v zoufalství a vzteku pětikorunu roztrhá. Když ji nemůže mít on, nebude ji mít ani nikdo jiný. Vzápětí si ale uvědomí, co provedl a ví, že doma ho trest jistě nemine. *Ah, ty proklatá vůně peněz! Proklatý úsměve peněz! V tom mně napadlo: „Nebude tvá! Nebude tvá! Vezmou ti ji, kdybys dělal nevím co! [...] A jak jsem se na ni díval a jak jsem ji roztomilou cítil mezi prsty, omámila mne myšlenka. Snad to byla jedovatá vůně toho modrého papírku. Rázem pohltila mou duši. A hle, užíval jsem ji odpornou a nečistou v té modré barvě, z níž mne pojednou zbolely oči. Byla to vtělená křivda a nespravedlnost, jež se mi posmívala tady dětskou hlavičkou. Křivda a nespravedlnost. (S. 191)* Které dítě na prvním stupni by napadlo hovořit takto o penězích? V této ukázce mimo jiné vidíme dětského hrdinu, který uvažuje jako dospělý člověk. Dítě, které od mala trpělo nedostatkem základních lidských potřeb. Dítě, které trpělo bídou

a jehož rodiče měli velmi hluboko do kapsy. Dítě, které jako dítě neumí uvažovat, protože bylo vrženo do krutého a nespravedlivého světa, což pociťuje už od narození. A v úryvku s penězi se právě projevila proměna dětského myšlení na myšlení dospělých. V této povídce se dětský hrdina stává nástrojem zábavy bohatých obyvatel města, pro které pět korun nic neznamená, kteří se nudí a uměle vyvolávají spory mezi chudými dětmi, možná i proto, aby od sebe a svého špatného chování odpoutali pozornost.

Motiv bídy je nerozlučně spjat s postavami dětských hrdinů. Bída je sociální zlo, jež se stává vysokou kartou ve hře bohatých a ničící charakteru chudých dětí. V Uhrově tvorbě vždy dochází ke zlomovému okamžiku, kdy si dítě uvědomí, že není jako jeho ostatní vrstevníci, že se jinak soudí bohatí a jinak chudí. V té chvíli nastává u těchto protagonistů přerod, o kterém jsme se zmiňovali výše, děti ztratí veškeré dosavadní iluze. Začínají se u nich rodit gesta vzdoru, pohrdání, vědomí bezvýchodnosti jejich situace či třeba závist a vzájemná nevraživost, jak se stalo v povídce *Pětka*.

Oproti dospělým by dětem měla zůstat jedna vlastnost. Zatímco dospělí se dokáží velmi mistrně přetvařovat, dětská duše zůstává přetvářky ušetřena. Své pocity, dojmy i činy představují děti bez jakéhokoli předstírání. Právě díky tomuto aspektu je dětský hrdina velmi dobrou volbou pro vyjádření. Jak je zřejmé z předchozího textu, skrze postavy dětských hrdinů je zobrazen stav soudobé společnosti a s ní spojené neduhy. Dětské hrdinové v Uhrových prózách také mnohem intenzivněji prožívají křivdu, která se jim stala, velmi těžce pak snáší nespravedlnost. Jak se ale můžeme přesvědčit například v již několikrát zmiňované povídce *Pětka*, dětský protagonista se v již tak nízkém věku přetvařuje, když na oko dělá, že o peníze nestojí, ale ve skutečnosti po nich touží. V povídce *Povídka o dvou kapitolách*, kterou budeme více rozebírat v rámci podkapitoly věnované paralele zvířete a dítěte, se také hlavní hrdina Vavřín přetvařuje, aby dostal alespoň nějaké všimné od svých spolužáků. Jak je vidět, bída s člověkem dokáže udělat hodně věcí a nevyhýbá se ani charakterovým změnám u dětí. Sociální nerovnost je vyjádřena také přímou a nepřímou charakteristikou postav. Na základě popisu oblečení, fyzické konstituce těla či charakterových vlastností jsou stavěny chudé děti do kontrastu s bohatými. V následujících povídkách kromě bídy vystupuje silně do popředí i motiv hladu, který je s dětskými hrdiny spojen.

Povídku *Ohněm* vypráví hlavní postava – mladý, charakterní, ale chudý student, jehož donutí bytná křivě přísahat proti dívce, do které se zamiloval. Právě bída

a s ní spojený hlad, donutí mladíka křivě přísahat. Bytná zneužije studentova strádání a uplatí ho husí krví. Před a během soudu se v něm mísí pocity vzdoru, odhodlání, ale také úzkosti a strachu odporovat domácí, které je zavázán. Po svém svědectví omdlévá, protože jeho svědomí nedokáže unést tíhu lhaní.

Hlavním hrdinou a vypravěčem povídky *Uzda* je chudý student Čupr, který vypráví svůj příběh. Z venkovského prostředí se přestěhoval do městského k nové domácí kvůli studiu. Chlapec charakterizuje zjev ženy a dojem z prvního setkání. Mládencův popis jeho bytné odhaluje jednak její fyzické nedostatky, jednak její povahové vlastnosti. Čupr zaujímá vůči své bytné hned od prvního okamžiku negativní postoj. *Nebyla to baba, ale paní s obličejem pokrytým neštovičnými dolíčky. Z té příčiny vyhlížela staře a odporně. Měla šedivé oči, jedinou zajímavost v celém obličejí, rychle pohyblivé jako dvě mušky a palčivé jako žahavky. Těma ustavičně poletovala s místa na místo, pozorovala, vyšetřovala, střežila a kromě toho někdy také se usmívala na svoje děti.* (S. 135)

Hned v následujícím odstavci směřuje mládencova pozornost k dětem, které staví do kontrastu vůči jejich matce. *Její děti byly hezké, maličké. Jedno se mazlilo, druhé žvatlalo. Hošík a holčička. Ze všech předmětů tohoto obydlí líbili se mi nejvíce. Oni jediní se na mě usmívali. Hošík vola na mně: „Pane študente!“ a holčička: „Pán!“ Tato dětská oslovení mně lichotila, a za to jsem děti miloval, hladil, kolébal na klíně, uspával v kolébce.* (S. 135)

Může být několik důvodů, proč si děti oblíbil. Jejich bezprostřednost a upřímnost zdála se Čuprovi jediným světlým bodem v nepřátelském světě. Na další důvod odpoví sama ukázka. Děti ho přece oslovovaly „pane“, což se mu nepochybně zamlouvalo. Mohla tím alespoň na chvíli vyvstat iluze, že se přece jen dokázal oprostít od společenské třídy, z níž pocházel. Děti se na něj nedívaly skrz prsty, protože ještě nechápaly, že ve společnosti existují sociální rozdíly, kvůli kterým mezi lidmi vzniká hluboká propast. Oslovení „pane“ také mohlo vzniknout jen z důvodu, že student byl o mnoho let starší a fyzicky zdatnější. V každém případě se děti staly hojivou náplastí pro duši studentovu. Zlom nastane v okamžiku, kdy se do nájemního bytu přistěhuje další, bohatší student, kvůli kterému Čupr přijde o postel a musí spát na slamníku v kuchyni, i přesto, že si nájem poctivě platil. Tehdy si Čupr uvědomil, že na něj nikdy nebude pohlíženo jinak, jeho sociální determinace ho bude provázet celým životem. *Pane Čupr, neurazíte se – vy budete ode dneška spávat v kuchyni. Pan Hloch je mnohem starší než vy, pro něho se to už nehodí. Nechala jsem udělat nový slamník*

pro vás, budete ležet jako baron! (S. 137). Místo aby Čupr aktivně vzdoroval této nespravedlnosti, pasivně přijímá toto rozhodnutí, i když se v jeho nitru odehrává zcela jiný scénář. *Krůpěje potu vystoupily mně na čele a nohy se pode mnou třásly. Ale usmíval jsem se, kýval jsem hlavou, jako bych byl docela spokojen, ba jak by mne to radostně překvapilo. Zatím nepříjemné mrazení běhalo mi po zádech a byl jsem rád, když poslala mne paní chvíli „na procházku“, než se to v salóнку uspořádá.* (S. 137).

Po příchodu domů Čupr stále nemůže vstřebat nové uspořádání domácnosti, navenek však nic nedal znát a zaujímá rezignovaný postoj. *A když jsem se vrátil, Hloch seděl u okna, tam, kde jsem dříve sedával já. Mlčky a se zařatými zuby usedl jsem do kouta na svůj kufr a měl jsem též pocit, jako bych byl zazdíván za živa. Cítil jsem, jak rovnají se cihly kolem mne, jak ustavičně zmenšuje se prostor, v němž se nalézám, jak se úží, jak se mi obtížněji dýchá. Mysllil jsem, že se zadusím.* (S. 137). Nakonec se však i vnitřní vzdor hlavního hrdiny zlomí. Hloch si z Čupra udělá svého osobního poslíčka, kterému platí za tyto menší služby. A tak vznikne nerovné pouto mezi těmito dvěma rozdílnými osobami. Hloch si Čupra přitáhne neviditelnou „uzdou“, již řídí jeho rozhodnutí, činy a celý život. Povídka končí Čuprovou úvahou o pomyslné uzdě, již se nechal svázat, a jeho odchodem z nájemního bytu. *Jediný jsem byl, jenž neměl jsem v pořádku ani šaty, ani žaludek, ani duši. Jediný s uzdou v hubě, již kdosi za mnou ustavičně potrhoval. Můj otec a matka sice také narodili se s uzdami, ale tam, na drsné zemi, nikdo si toho nepovšimne. Drsná země – drsný život. Leč na této dráze uviděli mou uzdu. A hned ukázali na mne: „Člověk s uzdou! Pozor na něho!“ Dnes pak, prokletá uzda, zařízla se mi do krve. Celé nitro je zakrváceno. Druhého dne jsem se odstěhoval.* (S. 142).

Uzda se jeví jako symbol manipulace s lidským životem chudého člověka. Jako nit, na níž je přivázaná loutka a vypočítavý loutkář ovládá tělo i mysl postavy pod ním. Jak ale vypravěč podotýká, na venkově, kde lidé žili v bídě a byli závislí na faktorech a jiných pánech, byla tato „uzda“ běžnou záležitostí. V městském prostředí se ale stala do očí bijícím prohřeškem.

Vypravěčem povídky **Jednou v noci** je chudý chlapec, který trpí hladem od chvíle, kdy se stal studentem. Děj se odehrává chronologicky s retrospektivními rysy. Mladý student se ve vzpomínkách vrací k domovu, kde měl jídla dost. Bytné nezbyly zbytky od pokrmů a on nemá co jíst. Hlad se stává studentovým „pánem“ a doslova ho dusí. Noc skryje všemožné nepravosti a sám vypravěč si je toho vědom „odevzdal jsem se v ochranu tmy“ (S. 148) Podarí se mu ukrást kousek

tvrdého chleba, který mu nechutná jako chléb, ale *v ústech rozplývá se* studentovi jako kousek cukru. (S. 149)

Představme si ještě jednu povídku. Důvod je velmi prostý, vypravěč v ní popírá veškeré své snažení známé z jiných próz, kdy se pokouší zobrazit pokřivenou společnost, jež se dívá na chudé lidi s despektem, jsou jí lhostejní, nepohodlní, obtěžují ji. Touto povídkou s názvem *O dvou dětičkách* vypravěč zobrazuje společnost z lepší stránky. Ne všichni lidé jsou stejně bezcitní a lhostejní, naleznou se i tací, kteří podají pomocnou ruku ve chvíli, kdy je nejvíce potřeba. Co zůstalo stejné, jako u ostatních povídek, je kontrast mezi dítětem z bohaté a dítětem z chudé rodiny založený na charakteristice oděvů hlavních postav.

Děj se odehrává ve školní třídě. Vypravěčem je učitel, jenž je svědkem dění v učebně. Tam nejdříve vstoupí holčička, jejíž oblečení je charakterizováno takto: *Malá Pavlínka Králová. Styděla se vkročit. Má nový červený kožíšek a rovněž takový čepec. Vyhlíží jako krásná loutka. Vezmu ji za ruku a jako malou princeznu vedu ji opatrně do lavice. [...] Je bělouňka jako ze slonové kosti, útlá, má malounký nosík, drobnou bradičku, jemné prsty, světlé vlasy – a vůbec je celá světlá ta lesníková dceruška. Sám na ní oči nechávám.* (S. 648). Pavlínka je mezi dětmi velmi oblíbená, spolužáci ji hledí po tvářích, radují se z její přítomnosti, Pavlínka je středem pozornosti.

Pozornost od Pavlínky se ale v následujícím okamžiku přesune k malému, chudému a slepému chlapci Fortunátovi, který jde poprvé do školy. Fortunát pláče, protože je bosý a je mu zima. Jeho rodina nemá na jídlo, *natož na boty!*“ (S. 648) Stačí jedna věta, aby čtenář pochopil, že Fortunát pochází z velmi chudé rodiny, kde tlučou bídu s nouzí a hlad je každodenním hostem.

Učitel se ujme malého Fortunáta. *Hladím jej po vlasech. Jsou rozčuchané, nečesané. Fortunát je neúhledný, špinavý, drsný chlapec.* (S. 648). Na Fortunátovi je velmi znatelné zanedbání rodičovské péče, nemá žádné návyky a není naučen slušnému chování. Přesto ho učitel nechává a neokřikuje, když vidí, jak se chlapec ve škole rozveselil. Můžeme si tedy povšimnout výrazné solidarity kantora s trpícím dítětem. A nejen učitel soucítí s malým zanedbaným dítětem. I jeho spolužáci přesměrují svou pozornost od krásné Pavlínky k malému ušmudlanému chlapci.

Povídka vyvrcholí solidaritou ze strany dětí, když o přestávce donesou chudému chlapci jídlo. *Děti zapoměly na Pavlínku a dívaly se na Fortunáta. O desáté hodině obklopily jej a cpaly mu do hrstí chléb a jablka. „Na, najez se!“ – – –* (S. 648-649).

Tato povídka zaujímá opravdu výjimečné postavení mezi ostatními povídkami. Proto jsme ji uvedli jako protiváhu ostatních autorových prozaických textů. Zatímco v jiných povídkách se setkáváme s nespravedlností, křivdou, lhostejností, arogancí, dokonce i určitým typem agrese okolí vůči chudým dětem, pro tuto povídku jsou výstižné pojmy jako solidarita, sounáležitost, zájem, pomoc.

Ve všech předchozích povídkách jsou dětské hrdinové zobrazeni jako oběti soudobé společnosti, chudoby a sociálního prostředí, z něhož pochází. Děj se odehrává převážně ve venkovském prostředí a opět se potvrzuje, že vesnice nebyly idylickým místem pro žítí. Pokud se děj odehrává ve městě, je hrdina z vesnice stavěn do kontrastu s postavami z města. Ze srovnání se svými bohatými vrstevníky vychází ve všech případech lépe, výjimkou je poslední zmiňovaná povídka, kde se děti z vyšší společnosti k chudému dítěti zachovaly laskavě a s nevídanou solidaritou. Postavy dětí jsou zobrazeny realisticky, bez jakékoli idealizace. Často dochází k tomu, že kontrast je vystaven na charakteristice oděvů, chování, vzhledu chudých a bohatých dětí. Motiv, který se společně s bídou a sociální útlakem pojí s dětskými hrdiny, je hlad. Kvůli hladu se odhodlají hlavní hrdinové ke křivé přísaze či krádeži. Dalšími výraznými motivy jsou bída a sociální útlak, které mají významný vliv na utváření osobností dětských hrdinů.

4.1.2 Dětský hrdina a rodina

V reálném životě má na fyzický, ale také psychický vývoj dítěte vliv rodina, sociální prostředí, ze kterého pochází. Dítě si v rodinném prostředí vytváří vzory, formuje si dle rodičů názory a postoje a rodiče mají vliv i na formování charakterových vlastností svých dětí. Nejideálnějším prostředím pro výchovu dítěte je úplná rodina, tedy přítomnost otce i matky. V některých případech se ale také stane, že jeden či oba rodiče zemřou a dítě se stane sirotkem, případně se ho ujmou příbuzní nebo dochází k rozvodu rodičů, přičemž dítě zůstane v péči pouze jednoho z nich, nebo sice dítě s rodiči vyrůstá, ale ti o něj nejeví zájem. Tuto tematiku realisticky zobrazuje ve svých povídkách i Josef Uher. Ve většině případů pak v Uhrových prózách právě sociální tematika převyšuje ostatní témata. Dětské hrdinové bývají zároveň vypravěči a ze svého hlediska vypráví příběhy o osamělém a nelehkém životě dětí z nefungujících rodin. Josef Uher se nebojí detabuizovat i natolik kontroverzní témata, jako jsou například nevěra či pokus o znásilnění v rámci rodiny.

V již zmiňované autobiografické povídce *Stav* je hlavní hrdina Fabián, jenž je zároveň vypravěčem příběhu, vychováván nikoli rodiči, ale svým strýcem a tetou, kteří nemají ani dost času a sil, aby mohli dítěti věnovat pozornost a lásku, kterou by si zasloužilo. První místo zaujímá těžká a namáhavá práce od rána do noci, chudoba, která se Fabiánovy rodiny drží a nehodlá je opustit. Již od mala se musí malý chlapec zapojit do pracovního procesu, nemůže si hrát a procházet vývojem jako ostatní děti, musí předčasně dospět.

S postupem času děti rostou a mění se i jejich potřeby a pohled na okolní svět. Skvělým příkladem je povídka *Hadřík*, v níž nás vypravěč – hlavní hrdina, který příběh vypráví ze svého pohledu, seznamuje s rodinnou událostí. Děj se tedy odehrává v prostředí chudé rodiny. Vypravěč se v této povídce dotkne tématu lásky, nicméně to je opět upozaděno sociální tematikou, proto jsem se rozhodla zařadit tuto prózu do této podkapitoly.

Děj příběhu je vyprávěn retrospektivně. Hlavní hrdina povídky se ve vzpomínkách vrací do svého mládí. Kromě něj vystupují v textu jako vedlejší postavy hrdinova mladší sestra, otec a matka. Dospívající chlapec si uvědomuje bídu svého rodného domu a snaží se z tohoto prostředí vymanit. Dává přednost svobodě a touze po volnosti. Domů se přijel uzdravit z nemoci a teď už by nejráději odešel hned. *Zítرا odjedu. [...] Raduji se ze změny pobytu, Jsem povahou svěťák. [...] Přišel jsem, abych se tu vyléčil. Ted' cítím se poněkud na nohou, není proto příčiny, proč bych tu déle meškal. Odjedu jinam, a to jest radost, kterouž tajím před rodiči, abych je nerozlítostnil.* (S. 110-111). I přesto, že se snaží radost z odjezdu před rodiči zakrýt, aby jim neublížil, jedná s nimi povýšeně. K tomu ale nemá žádný důvod, protože není o nic bohatší než oni, tluče bídu s nouzí. Snad ve svém vyšším věku vidí lépe, že se chudoba drží jeho rodné chalupy a svoji lítost a vztek na nespravedlnost světa si vybíjí na rodičích, i přesto, že se mu snaží dát i to málo, co mají. Když zjistí, že matka použila jeho starou, proděravělou ponožku, kterou dostal od své milé, jako záplatu mladší sestřičce na sukýnku, udělá pozdvižení. Jeho „hadřík“ od lásky je mu v daném věku milejší, než jeho vlastní rodina. *To jest milenčin dárek, a ten jest mi v tu dobu dražší nad slzy matčiny i nad přížeň otcovu.* (S. 114). Donutí matku, aby záplatu odpárala a zůstatek ponožky mu vrátila. Hadřík je nyní nasycen nejen vůní milenky, ale i slzami jeho matky.

Na konci povídky se vypravěč – hlavní hrdina vrací zpět do přítomnosti a dívá se na hadřík, o němž vyprávěl. *Táži se ho: „Pověz mi, hadříku, zdali jsem se*

prohřešil? “ Avšak hadřík nehybně leží, nehybně a tiše. (S. 115). Hadřík jako by se stal vypravěčovým svědomím a ten si teď v dospělosti uvědomuje, jak prchavá je láska k milé a jak silně narušil pevné pouto rodinné. Někdy je ale příliš pozdě omlouvat se za své nerozvážnosti.

Josef Uher se ve své tvorbě nevyhýbá ani takovým motivům, jako je nevěra. Stalo se tak v povídce „**Ťá**“. Děj je vyprávěn chronologicky s retrospektivními prvky. Příběh je vyprávěn v er-formě autorským vypravěčem, který s hlavním hrdinou soucítí, staví ho do role kladné postavy a proti němu zobrazuje jako záporné postavy jeho strýce, tetu a bratrance. Hlavním hrdinou je malý chlapec Štěpa. Jeho i jeho sestřičku opustí matka, která jde pracovat jako kojná. Štěpa je umístěn ke svému strýci a tetě, kteří mu ale nejsou ochotni poskytnout teplo domova a nechtějí ho přijmout za člena rodiny. Navíc soupeří o své místo s malým bratrancem. Štěpa malého Mílu z duše nenávidí. Nenávist mohla vzniknout ze závisti, Míla je obdarováván mateřskou láskou, jeho rodiče s ním jednají s něhou a má se jako v peřince, pro Štěpu, kterému se stýská jak po mamince, tak po sestřičce, najdou příbuzní leda povely, bití, nadávky nebo ho ignorují. Z pohledu Štěpy má tedy Míla vyšší postavení v hierarchii rodiny. Štěpa je neposlušný a nechce svého bratrance hlídat, hlad ho ale nakonec přinutí se ponížít a rozkazy poslechnout. Nikdo se nezajímá o to, jak je malému chlapci, jenž ztratil své nejbližší, cítí se opuštěný a bojí se.

Při čtení textu jsem se nejprve domnívala, že hlavní hrdina vede vnitřní monology, po dalším přečtení jsem ale usoudila, že se nejedná o vnitřní monolog malého dítěte, ale o promluvu vypravěče, z níž se dozvídáme o hrdinově vnitřním světě – jeho emocích, představách, tužbách. Vypravěč zná myšlenky chlapce, a když na ně chce upozornit, zvolí slova, že si Štěpa něco „myslí“ či o něčem „přemýšlí“. [...] *A myslil: Kristuška je pryč – a maminka je pryč! A on je tu sám, samotinký, smutný a hladový. Poroučí mu, aby donášel vodu ze studny, [...], aby kolíbal Mílu, toho odporného, ustavičně řvoucího kluka s černýma očima ... (S. 125)*

V malém chlapci se probouzí vzdor vůči všem příkazům, které mu jeho „rodina“ udílí. Štěpa se ve své mysli vrací ke své mamince a tatínkovi a odkrývá tak důvod rozpadu rodiny. Zajímavé je, že u rodičů malé dítě hladem netrpělo, dokonce i hračky mělo. *Vojáci, koník, trumpeta s červenou šňůrkou a tatínkovy cívky (S. 126)*, to vše byly hračky malého Štěpy. I jídla a pití měl dostatek, rodiče se o něj starali, měli ho rádi. Ale nic netrvá věčně. *Potom si vzpomíná Štěpa, jak nějaký člověk počal k nim docházeti, když tatínek odešel do továrny. A jak jednou strhla se veliká hádka,*

hrozná, v níž tatínek bil maminku až do krve. Tatínek křičel, maminka křičela, on plakal – mnoho lidí se sběhlo, vytrhli maminku tatínkovi z rukou a někam ji schovali. Jej také kamsi odnesli. Od té doby tatínka neviděl. Odešel do světa. Za nějaký čas narodila se Kristuška – a potom i maminka odešla. (S. 126) Vypravěč nás seznámil s matčinou nevěrou, která zbořila rodinné zázemí jako domeček z karet. Můžeme si domyslet, že Kristuška byla ve skutečnosti nevlastní sestrou Štěpy. Matka zapříčinila jednak rozpad rodiny, ale také stála na počátku destrukce osobnosti malého Štěpy, který byl vytržen z bezpečného domova a dán do opatrovnictví tetě se strýcem. Ti navíc nebyli schopni říct malému dítěti skutečný důvod, proč k nim byl dán, a proto si vymysleli, že jim ho maminka dala, aby se naučil poslouchat. V tomto případě ale uškodili křehké dětské duši o mnoho více, než kdyby se Štěpa dozvěděl pravdu. Špatná výchova tedy vedla k destrukci osobnosti malého chlapce, jeho duše byla ztrápená, nemocná, toužící po mateřské lásce a začala se v něm probouzet nenávist vůči okolnímu světu.

Zajímavá je rovněž i povídka **Otec**. Hlavní hrdinkou a zároveň vypravěčkou je mladá dívka, která žije v úplné, ale nefungující rodinu, od níž otec ve své touze po svobodě odchází. Děj příběhu je vyprávěn retrospektivně, hlavní hrdinka se ve vzpomínkách vrací do svých dětských let a ze svého pohledu popisuje rodinné vztahy.

Dívka již od mala pocítovala mezi rodiči jisté napětí, což i po tolika letech dovede přesně vyjádřit. *Musím říct, že matka, ačkoli byla o několik let mladší nežli otec, zdála se býti mnohem starší. Zdálo se, jako by ono houževnaté, tvrdé ticho v naší jizbě ji stravovalo. Otec mluvil k ní úsečně, odměřuje každé slovo, a pohled jeho byl vždy nejasný, kalný. Jestliže matka ptala se na něco, odpovídal mrzutě, jako by táhl smůlu.* (S. 225). Holčička si všímá, že veškerou zlost si otec vylévá na její matce a ji samotnou buď ignoruju, nebo pohladí, ale nikdy netrestá. Dívka z roztržek rodičů časem zjistí pravou příčinu nesnášenlivosti otce vůči matce. Narodila se jako neplánované dítě a otec matku přestal milovat. Když otec přijde o práci kvůli své výbušné povaze, hlavní hrdinka se na něj bázlivě dívá a popisuje jeho obličej jako *zhrublý, zlověstný, jako vytřeštěný.* (S. 226) Všímá si nejen proměny otcova obličeje, ale zároveň popisuje i své vlastní pocity z nastalé situace. *Leknutím div jsem neupadla. Chvěla jsem se na nohou i na celém těle, potlačovala jsem pláč, jenž dral se mi hrdlem.* (S. 226) V dítěti však otec přece jen zaseje semínko naděje, když jí i své ženě slíbí, že se za ním brzy budou moc přestěhovat. Malá holčička

si po odchodu otce přijde osamělá, protože na ni matka ve stesku po otci zapomíná. *Na moje otázky často zapomněla mně dáti odpověď.* (S. 229).

V této povídce je také zobrazen motiv nevěry, stejně tak, jako v povídce **Ťá**, ale popisuje ho sama hlavní hrdinka ze svého pohledu, a tentokrát hlavní roli hraje muž.

Poté, co matka dívce oznámí, že otec *žije kdesi ve světě s nějakou ženštinou* (S. 232), mění se i vztah dcery a matky. Holčička vnímá ochlazení citové vazby ze strany matky, protože se žena není schopná přenést přes křivdu, jež se jí stala. Možná v dítěti vidí kus svého muže, a proto zaujme zdrženlivý postoj. Proměnu niter obou žen popsala dívka slovy: *Tak šly dny těžké a studené jako železo, a každý dotkl se chladem našich duší. A zašly jako mračno. Měsíce, v nichž buď vše kvete nebo umírá, mýjely nám před očima jako slepcům. Za měsíci léta vlekla se, později pak kráčela a spěchala. Já vychodila jsem školu. Rýhy v srdci pomalu zarůstaly. Tišilo se...* (S. 232). Vypravěčka příběhu tedy dokázala v jednom krátkém odstavci zobrazit proměnu nitra svého i své matky, dále pak čas, který neúprosně utíká, ale zároveň léčí staré rány.

Když se oběma ženám rány pomalu zacelí, objeví se na scéně opět otec, kterého, teď již skoro dospělá dívka, ani nepozná. Jak lze zapomenout křivdu, jež se matce a dceři stala? A i přesto, že jsou ochotny zapomenout na prohřešek milované osoby, nemohou přejít bolest, kterou jim otec způsobil. Dívka po návratu otce domů pociťuje změny v rodinném kruhu. *Měli jsme doma otce, leč tvrdošíjně mlčení potlačovalo jakoukoliv radost a bylo pravděpodobnějším, že ku stolu posadil se v tu chvíli cizí, nepříjemný host. [...] Nikdo nestaral se o probuzení nějaké vřelosti. Uprostřed jízby jako by otevřely se jámy plné slz, jež matka se mnou po léta vyplakala.* (S. 234). Nikdo z přítomných už o rodinné sblížení nestojí, jednak pro bolest a utrpení matky a dívky, jednak pro nezájem otcův. Hlavní hrdinka sleduje proměnu nitra i postojů své matky, která jednou pro vždy otci své srdce uzavřela. Vše vyvrcholí ve chvíli, kdy se otec pokusí vlastní dceru znásilnit. V próze je tedy zobrazen i motiv sexuálního útoku. *[...] Ale ty dáš mi něco na cestu. Jsi hezká, bylo by škoda ...“ Zachvátila mne hrůza i jeho ramena současně, a on počal mě vši silou líbat. Dusila jsem se v jeho náručí, a v mém srdci náhle vstala smrtelná úzkost. V tu chvíli necítila jsem polibky otce, ale d'ábla... d'ábla, kterýž byl s to ...* (S. 236). Úzkost a strach z vyprávění hlavní protagonistky přechází i na čtenáře. Dívka se dusí v náručí svého otce. Otec, který by měl být její oporou, ochráncem, se ji pokusil znásilnit. Vidí v něm nestvůru, která je schopná čehokoli. I přes tento otřesný zážitek v sobě dívka nachází životní sílu, díky níž je schopná snášet svůj osud. Zajímavá je i denní doba,

ve které se otec o čin pokouší. Noc skryje všechny hříchy a nepravosti, které se na světě dějí. S umírajícím dnem a nadcházející nocí se pojí také mravní úpadek otcův. Destrukci osobnosti muže můžeme sledovat již od počátku povídky – otce propustí z práce, odejde od rodiny, najde si jinou ženu, poté se vrací s prázdnýma rukama k původní ženě, pokusí se znásilnit vlastní dceru a nakonec je odsouzen za loupež. Postava otce je prostředkem vyjádření mravního a lidského úpadku člověka vůbec.

V kontrastu proti těmto povídkám stojí próza *Jezulátko*, kde je děj příběhu zasazen také do rodinného prostředí chudých lidí. V tomto případě se ale jedná o milující rodinu, ve které umírá mladší z dětí. O této povídce budeme více psát v následující kapitole.

V předchozím textu jsme se pokusili nastínit vztahy mezi dětským hrdinou a jeho rodinou. Pakliže se děj odehrává v rodinném prostředí, jsou ostatní prostředí minimalizována, nebo chybí úplně. To však neubírá na kvalitě próz. Dětský hrdina je zobrazen v jednom konkrétním prostředí, které na něj působí. V povídkách jsem se pokusila naznačit, že rodiny, ze kterých dětští hrdinové pocházejí, jsou ve většině případů neúplné, náhradní a disharmonické. Výjimkou je zmíněná povídka *Jezulátko*. Rozdílů si můžeme všimnout v zobrazení potřeb dětských hrdinů. S vyšším věkem přichází jiné potřeby. V nižším věku schází dětem mateřská láska, pocit bezpečí a sounáležitosti se svým okolím. Ve vyšším věku se jejich hlavní potřebou stává láska k opačnému pohlaví, touha po uznání a nalezení svého místa v životě. Věkový rozdíl je také znatelný ve vyjadřovacích a rozumových schopnostech dětí. Příkladem může být motiv nevěry v povídkách *Žá* a *Otec*. Malý Štěpa nechápe, že čin, kterého se jeho matka dopouštěla, je nazýván nevěrou. On si myslí, že k nim na návštěvu pouze „chodil nějaký pán“ a to tatínka rozzuřilo. O poznání starší dívka však není kruté reality ušetřena, protože jí matka bez jakýchkoli ohledů oznámí, že její otec „žije kdesi s jinou ženštinou“. V tomto ohledu bylo menší dítě ušetřeno zbytečné bolesti a zklamání z jednoho rodiče. Rozdíl je také v tom, kdo příběh vypráví. V prvním případě se jedná o autorského vypravěče, ve druhém o personálního, protože vypravěčem příběhu je sama dívka. A zatímco Štěpův příběh se odehrává chronologicky, děj mladé dívky se odehrává retrospektivně, události hodnotí s časovým odstupem, který má zajisté vliv na její vnímání událostí.

Z povídky *Hadřík* zase vyplývá, že mladý chlapec, toužící po svobodě, nestojí o lásku svých bližních, ani ji nehodlá rozdávat. Ke štěstí mu stačí volný pohyb a dárek od milé, hadřík, který se nakonec stane odrazem jeho svědomí. Z jednotlivých próz

také docházíme k závěru, že dětští hrdinové již od útlého věku nesměli projevovat své city, mnohdy nepoznali opravdovou mateřskou lásku a svým okolím jsou utlačováni a sráženi. Svůj osud ve většině případů přijímají rezignovaně, i když se někdy pokusí o gesto marného vzdoru. Ve druhém případě volí cestu iluzorní svobody a stanou se z nich „ledajací lidé“.

4.1.3 Dětský hrdina a motiv smrti

S postavou dětského hrdiny se často pojí i motiv smrti. K té, ať přirozené, či násilné, dochází převážně v rámci rodinného prostředí, které dětského hrdinu obklopuje. V některých případech umírá hlavní hrdina sám (*Jezulátko*), jindy zase dochází k úmrtí blízkého člověka (*Polehčující okolnosti*), někdy si dítě pouze všímá stárnutí svých nejbližších (*Květen a listopad*). I přesto, že dětští hrdinové zakouší mnoho křivd, sociální útlak a nespravedlnost, nemají tendenci sáhnout si na vlastní život sami. Své společenské postavení a s ním spojené příkoří přijímají rezignovaně, nebo se pokouší o marný vzdor, nikdy však o sebevraždu. Pouze v jediné povídce (*Vzpomínka slunného dne*) se objeví u mladého chlapce myšlenky na sebevraždu, kterou však nakonec nespáchá. Sebevraždou, o které přemýšlí, ale již nechce protestovat proti zkažené společnosti, ani ho k tomu nevede jeho společenské postavení – ale pouhá žárlivost.

V povídce *Jezulátko* vystupuje několik postav – otec s matkou, syn a malá dcerka. Hlavní postavou povídky je malá Lojzinka. Vypravěčem příběhu je její starší bratr, který vystupuje jako vedlejší postava.

Jestliže jsme výše předkládali případy špatně fungující rodiny, v této próze nás vypravěč seznamuje s rodinou sice chudou, ale o to víc milující, která musí nečinně přihlížet umírání malé dcerky. *Malá nemocná byla radostí nás, tři chudých lidí. Seděla na lůžku obložená peřinkami, bílá jako andělíček, slaboučká jako sedmikráska, oči ve snu, ručky natažené na peřině, prokvetlé a jako vláskem spoutané.* (S. 367). Ze svého pohledu jako starší bratr sleduje a popisuje proces umírání své mladší sestry a zároveň sleduje chování vlastních rodičů vůči umírající dceři.

Vypravěč také pracuje s motivem denní doby. *Den bílý vracel jí vědomí, noc vzala.* (S. 367). V podání vypravěče den představuje novou naději pro nešťastnou rodinu, noc beznadějí. Od počátku je dívka připravována na přicházející smrt. Aby byla klidnější, vypráví jí hlavní hrdina i rodiče o Jezulátku, které holčička brzy uvidí.

Samotná holčička si na první pohled uvědomuje bídu, ve které její rodina žije. „*Chodí Jezulátko taky na kvítka?*“ „*Pravdaže, chodí. Na kvítka chodí i na jahody. Chodí s andělíčky. To jsou samé hodné děti, co umřely a jsou v nebi.*“ „*Já vím, umřely hladem*“! (S. 368). Po její smrti si vypravěč uvědomuje, že chudoba měla velký vliv na úmrtí malého človíčka. *Ó, byli jsme příliš chudobní! Avšak nyní poznávali jsme, v čem záleží bohatství a v čem pravá chudoba. Umřela jsi!* (S. 372). Tato ukázka zajisté zaujme tím, jak chudí lidé dokáží ocenit to, že právě bohatství nespočívá v penězích, ale v blízké osobě. Zároveň si ale uvědomují i tíhu bídy, kvůli které nemohli udržet milovanou osobu při životě.

V povídce ***Polehčující okolnosti*** vystupuje jedno dítě v roli oběti, druhé v roli vraha. Hlavní postavou příběhu je šestnáctiletá Kateřina, která zabila své dítě a nyní se má zpovídat u soudu. Kromě hlavní hrdinky v povídce vystupují i další postavy jako soudce, obhájce Pifl, a člen poroty Paf!. Povídka je zajímavá už jen tím, že je napsána jako drama. Postavy spolu vedou dialogy. Všem členům soudu se obžalovaná Kateřina velice líbí a už od začátku je jasné, že soud bude pouhá fraška. Dialogy jsou místy vystupňovány až do absurdity. Soudce se Kateřiny ptá, jak zabila své dítě.

Kateřina: Nechtělo spáti. Venku čekal Eddy. Měsíc tak bíle svítil. Měla jsem příliš naspěch. Vbodla jsem mu jehlici do hlavy.

Obhájce: (Venku čekal Eddy... Měla příliš naspěch... Jak opojné, jak sladké musí být její objetí... Ananasový puding...) Venku čekal Eddy – co chcete ještě? Ta dívka je zcela nevinna. Chtěla dítě uspat – to nezpůsobné dítě. Měsíc tak bíle svítil – – chápete již? Je to zvláštní případ somnambulismu. Doporučuji úplné osvobození. (S. 627).

Z promluvy Kateřiny vyplývá i její charakter. Je mladá, nerozvázná, neuvědomuje si, že jednak si dítě pořídila příliš brzy, jednak si vůbec nepřipouští pocit viny za vraždu nemluvněte. Jeví se jako nevyspělá a lhostejná postava. Jak obhájce, tak porotce se pak snaží Kateřinu svést, ta je však odmítá s tím, že ten večer bude večeřet u pana prezidenta. Dětská hrdinka je obrazem vyjádření kritiky maloměstského soudnictví, pokrytectví a smilstva. Co se týče rozsahu, povídka je velmi krátká, ale o to více vynikne útočná pointa celého textu a je jedinečná svojí formou ztvárnění.

Někdy se nemusí jednat o smrt jako takovou, ale o stárnutí člověka a jeho směřování ke smrti, protože čas nikdo nedokáže zastavit. Tak se stalo například v povídce ***Květen a listopad***. Malý chlapec, který je zároveň vypravěčem příběhu, objeví ve skříni zažloutlou fotografii, kde jeho maminka byla *mladičkou dcerkou*

plného, jasného obličej, jemného čela a hustých, splývajících, havraních vlasů. (S 589) a napíše k ní slovo „Květen“. Ke druhé fotce připiše slovo „Listopad“, protože je na ní *maminka nynější, stará, suchá, vrásčitá, řídkovlasá, šedivá.* (S. 589 Z hlediska rozsahu se jedná o velmi krátkou povídku, ale vypravěč v ní výstižně zobrazil stárnutí člověka přirovnáním k měsícům v roce.

V povídce **Krabice** je vypravěčem příběhu malý chlapec. Dítě touží zjistit, co se skrývá ve skříni v krabici, kterou jeho matka nechce otevřít. I ona však jednoho dne dospěje k názoru, že je dítě již ve věku, aby se s ním o všem mohlo mluvit, a proto mu obsah krabice ukáže. Jsou v ní šaty, které si chce nechat obléct do rakve. Zpráva je pro dítě velmi šokující a začne v něm klíčit semínko strachu z neznámého.

V předchozím textu jsme se pokusili dokázat, že motiv smrti, nebo alespoň nezadržitelně se blížící konec života se pojí nejen s dospělými, jak bývá zvykem, ale i s postavou dětského hrdiny. V některých případech se jedná přímo o smrt dítěte (**Jezulátko**, **Polehčující okolnosti**), jindy je dítě svědkem blížící se smrti (**Květen a listopad**, **Krabice**). Smrti ale v povídkách předcházely jiné okolnosti. V povídce **Jezulátko** se příčinou smrti holčičky stala chudoba její rodiny, v **Polehčující okolnosti** bezradnost dívky, která nevěděla, co si má počít se svým miminkem, protože chtěla jít ven s milým. Motiv, který spojuje další dvě povídky (**Květen a listopad**, **Krabice**), je náhoda. Oba dětské hrdinové jen náhodou naleznou předměty svého zájmu – v prvním případě fotografie, ve druhém krabici. Obě povídky jsou také co do rozsahu velmi krátké. Předměty, o které se děti zajímají, představují prozření. Hrdinové zjišťují, že čas nelze zastavit a život směřuje rychleji či pomaleji ke smrti.

4.1.4 Paralela mezi dětským hrdinou a zvířetem

V prozaické tvorbě Josefa Ugra se objevuje několik povídek, kde nalezneme paralelu mezi dětským hrdinou a zvířetem. Právě z tohoto důvodu je připodobňován ke známějšímu českému autorovi Karlu Josefu Šlejharovi.

Asi neznámější povídka Šlejharova, **Kuře melancholik**, je vystavěná na paralele malého dítěte a kuřátka. Oba „vydědění“ spojí své životy a společně čelí krutému osudu.

U Josefa Uhra se paralela zvířete a dítěte objevuje v povídkách *Ťá* a v *Povídce o dvou kapitolách: První o rybce, Druhá o chlapci*. O próze „*Ťá*“ jsme se již zmiňovali v kapitole dětský hrdina a rodina.

Povídka *Ťá* je vyprávěna vypravěčem v er-formě, který k tématu i k vyprávěcímu aktu zaujímá angažovaný postoj. Při vyprávění příběhu dává najevo své stanovisko, s hlavní postavou soucítí a vedlejší postavy staví do negativního světla. Vypravěče nám sděluje informace, které se od hlavní postavy nedozvíme. Hlavním hrdinou je Štěpa, trpící a osamělé dítě, které je vytrženo ze svého sociálního zázemí, je zranitelné a neví, co s ním bude. Vedlejšími postavami jsou jeho teta, strýc a bratranec. Štěpa přijde o svoji maminku, alespoň mu to tak připadá, protože od něj odejde pracovat jako kojná k cizím lidem. Jeho mladší sestřička, která se jmenuje Kristuška a nedávno se narodila, byla dána na výchovu dvěma starým nádeníkům, Štěpa pak ke svému strýci a tetě, kteří mají ještě jedno vlastní dítě, batole Mílu.

Jakousi kompenzací za svoji malou sestřičku se mu stane „*Ťá*“ - mládě kavky, které sebrali cizí hoši z hnízda. „*Ťá*“ je popisováno jako *popelavé, ne zcela opeřené ptáčátko*. (S. 127) Zde je jasná paralela opuštěného dítěte a malého ptáčka, kteří byli násilím vytrženi ze svých domovů, příliš malí a bezbranní, aby mohli čelit okolnímu světu. A tak vzniká zvláštní přátelství mezi dítětem a zvířetem. Spolu si hrají, spolu rostou, dodávají si vzájemně pocit bezpečí. V návalu radosti ale Štěpa zapomíná na Mílu, kterého má hlídat, ten jednoho dne vypadne z postýlky. Malému Štěpovi teta vyhrožuje výpraskem od strýce a navíc po něm chce, aby dal „*Ťá*“ na hraní svému bratranci. Než aby se ale Štěpa vzdal své milované kavky, raději uteče pryč a domů se vrátí až v noci. Druhý den ráno však nachází kavku v rukou svého bratrance v kolíbe: *Seděl na kolíbe, držel „Ťá“ za jedno křídlo a tloukl jejím tělem o lištvu*. (S. 130). V návalu zoufalství, že přišel o svou jedinou životní radost, a jako gesto vzdoru proti nespravedlnosti, která se mu stala, uhodí Mílu pěstí po hlavě a uteče i s mrtvou kavkou.

Poněkud odlišně vytvořil Josef Uher paralelu mezi rybkou a malým chlapcem v *Povídce o dvou kapitolách: První o rybce, Druhá o chlapci*. Jak už sám název napovídá, povídka je rozdělena do dvou kapitol, které spolu na první pohled nijak nemusí souviset.

První příběh vypráví vypravěč v er-formě, který zaujímá subjektivní postoj k zobrazovanému, hodnotí, oslovuje fiktivního čtenáře. Hlavním hrdinou povídky je

personifikovaná ryбка, která je *malá, nezkušená, teprve na prahu života*. (S. 387). Malá ryбка hltala život plnými doušky, *žila a radovala se a opět žila a radovala se*. (S. 387). Co pro ni mohlo být *krásnějšího nežli býti mladým a k tomu volným a šťastným*. (S. 387). Jednoho dne se od staré ryby dozvěděla, že poplují do moře, které znamená volnost. Než se však vůbec na tu dlouhou cestu mohla vydat, byla ulovena. *Probudila se v dusném sáčku, ležíc na mrtvých aneb umírajících družkách*. (S. 387). A tak osud připravil mladou rybku plnou života možnosti užít si krás moře, byla vytržena ze svého domova a čekala ji neblahá budoucnost.

Druhá povídka na první pohled opravdu nemusí s první nijak souviset. Vypravěč ji uvádí souvětím: *Byl chlapec, nad nímž dnes se u nás paměť zavřela, jako se zavírá vždy nad předměty nedůležitými*. (S. 390). Již těmito úvodními slovy vypravěč staví protagonistu Vavřína do kontrastu s jeho bohatými spolužáky ze třídy, z nichž se jeden později stal právníkem, druhý převzal po otci hospodářství a hospodu a rovněž se z něj stal vážený občan. Někdy Vavřín od obou hochů dostal něco na přilepšenou.

I přesto, že pochází Vavřín z chudé rodiny, vyniká nad svými „přáteli“ ve všech hrách. Protože je ale nižšího stavu, nikdy si nedovolí vyhrát. Stalo se tak třeba při střelbě z luku, *a jestliže měl víc dobrých střel, musil vždy zůstatí pozadu, aby zachoval dobrou vůli. Či chleba jíš, toho píseň zpívej*. (S. 392).

Nejen při hrách, ale i ve škole Vavřín vědomostmi poráží své spolužáky, čehož si všimá i učitel: *„měl bys býti mlynářův, a tihle všichni měli by býti na tvém místě. Je to špatný pořádek ve světě!“* (S. 391). Jeho otec rozhodne, že půjde sloužit ke koním. Když se mu Vavřín snaží vzdorovat, otec s ním nehodlá diskutovat. *Zdalipak je práce koně menší než práce poštovního holuba? Toť směšno. A přece se má za takovou*. (S. 395-396). Vavřínův otec má lidem, kteří pracují hlavou, za zlé, že považují lidi, kteří pracují rukama, za méněcenné: *jako by oni sami byli podmínkou života na zemi a my pouze jako záplaty děr. Roztřídíují lidi podobně jako koně, nikoli dle práce, ale dle barvy, srsti a švihlosti a posledně dle účelu. To je názor nejen falešný, ale i ostudný. Neboť z názorů pochází ostudný stav*. (S. 396). Postava otce Vavřína je prostředkem vyjádření nespokojenosti se soudobou společností a omezeným lidským uvažováním. Odvolává se na lidský rozum, kritizuje morálku a nabubřelost lidí z vyšší společnosti. Zároveň ale doufá, že jednou ubyde lidí z nízké společnosti, kteří pracují tvrdě, pracují rukama, a až jich bude méně než těch, kteří pracují hlavou, teprve pak si jich společnost začne vážit. Postava Vavřína však představuje mladého člověka, plného ideálů a iluzí, který ve svém věku ještě není schopen řádně pochopit,

co se mu jeho otec snaží říct. Nemá životní zkušenosti, které získal tvrdou prací jeho otec. Proto s hořkostí přijímá fakt, že ze svého sociálního postavení se nemůže vyvléct a musí tak vzít zavděk službou u koní.

Kdyby autor od sebe obě povídky oddělil tak, že by každá byla sama o sobě plnohodnotným textem, jen málokdo by v nich dokázal najít možnou paralelu. I pod společným názvem mohou se zdát tyto dvě kapitoly na první pohled rozličné, bez spojitosti. Po pečlivém přečtení ale zjišťujeme, že paralela mezi mladou rybkou a chlapcem je do očí bijící. Dva mladé životy, plné síly, odhodlaní, bezstarostnosti a radosti ze života. Rybka toužící po moři, chlapec zase po světě vyšší společnosti. Oba žijí v naději, která jim dodává sílu do života. Jednoho dne však kdosi zasekne háček - osud do úst obou protagonistů a donutí je změnit směr. Všechny jejich tužby a sny se rozplynou v jediném okamžiku a oni musí čelit krutému osudu.

Představili jsme dvě prózy vystavěné na paralele mezi dětským hrdinou a zvířetem. Ani v jedné próze není hlavní hrdina vypravěčem příběhu. Ten se dozvídáme od autorského vypravěče, který ho obohatí o svá hodnocení a postoje a podává o postavách více informací. Jisté rozdíly jsou zde ale patrné. V povídce **Ťá** nám vypravěč představuje malého Štěpu, jenž touží po uspokojení základních životních potřeb a mateřské lásce, které se mu nedostává. Již od útlého věku je nešťastný a osamělý, nikomu na něm nezáleží. Přítel nalezne v malé kavce, jíž vypráví o svém životě a jež se mu stane psychickou podporou. Nelze ale mluvit o úplném prolnutí osudů zvířete a člověka, protože na konci povídky kavka zemře, kdežto hlavní hrdina přežívá dál. **Povídka o dvou kapitolách** je odlišná již kompoziční výstavbou, protože je rozdělena do dvou, na první pohled na sobě nezávislých, částí. Vypravěči obou kapitol nás seznamují se dvěma mladými jedinci, v prvním případě s rybkou, ve druhém se starším chlapcem. Proti malému Štěpovi z povídky **Ťá** stojí starší chlapec Vavřín, jenž dává přednost jiným potřebám než Štěpa. Je mladý, silný, plný života a touží se vzdělávat. Nevyhledává již mateřskou lásku, ale přemýšlí o své budoucnosti. O své budoucnosti ve volném moři sní i rybka.

Osud však zmaří všechny sny hlavních protagonistů a i přes marný vzdor nakonec všichni rezignují a přijímají těžký život chudých.

4.1.5 Dětský hrdina a motiv milostného okouzlení

Milostné tematické se ve svých prózách nevyhýbá ani Josef Uher. Nicméně ve většině případů se jedná o lásku nešťastnou, neopětovanou, nebo nerovnocennou. Scénář je ve všech případech stejný. Chudý chlapec se zamiluje do dívky z vyšší společnosti, která mu buď lásku opětovat nechce, nebo nemůže, protože společenské okolnosti jim tento cit ve finále přece jen překazí. Své tvrzení opět doložím několika ukázkami z vybraných povídek. Milostná tematika těchto povídek přece jen vždy ustoupí tematické sociální, která je pro Josefa Uhra příznačná.

Příkladem je próza *Vzpomínka slunného dne*. Vypravěčem příběhu je hlavní hrdina, mladý a nešťastně zamilovaný mládenec. Děj je vyprávěn retrospektivně, vypravěč ve vzpomínkách vrací ke vztahu se svou dívkou.

Hlavní hrdina se zamiluje do dívky z bohaté rodiny. Jasně si ale uvědomuje, že on je ve vztahu tím, který se svojí lásce nikdy nebude moci vyrovnat. Srovnává svůj oděv s oděvem milenky a stydí se sám před sebou. Snaží se dívenku opustit, aby ji ochránil před výsměchem a opovržením lidí, ona toho však nedbá. *Jak bídné mám kalhoty! Místečka na kolenou svítí se v slunci jako zrcadélka a rovněž lokty mého kabátu. A můj kabát jak by kromě těla snažil se přikrýtí také moji duši. Jsem maličký, nepatrný, každý mne přehlédne v tomhle oděvu. Jakž mohl by mne kdo milovati! Jak spřáteliti se se mnou! Která duše by se obětovala?! Vidím, jak krásně, jak pečlivě mi uhýbají s cesty. Jaká šlechtnost!* (S. 116). V tomto úryvku hlavní hrdina popisuje své oblečení, zároveň jím však popisuje své zoufalé, rozpolcené nitro. I přesto s ironií v hlase komentuje postoje okolních lidí vůči své osobě. V dalším pak do kontrastu staví oblečení své a své dívky. *Pohlížím na sebe. Na svůj ubohý zevnějšek, na otřelá místa... a opět na její třpytivý šat, lehounce okrajem šustící po zemi, a cosi zoufalého mi stahuje hrdlo.* (S. 117).

Dívka i přesto mladého chlapce miluje a nehledí na jeho šat. Mladík však více propadá do stavu zoufalství, svou milou, která dělá družičku na svatbě, sleduje jako zloděj zpovzdálí, uvědomuje si, jak ubohý je proti ní a jejímu doprovodu, lituje se a dokonce nachází paralelu mezi sebou a žebrákem, kterého potká při toulce městem. Žebrákovi dá pár krejcarů a ten mu za to chce políbit ruku jako výraz vděčnosti. Proti tomu se však mladík ohradí. *Kdesi u mostu potkal jsem žebráka a dal jsem se s ním do řeči. Žebrák schoval krejcar, pohladil mne po ruce a chtěl mně ji políbiti. Ale já jsem honem utrhl a řekl jsem: „Jdi, hloupý, k čemu budeš mně ruku líbat?*

Jsem já něco víc než ty? Jsme oba žebráci! Jenom že to ty, milý brachu, neuhádneš! Poručme to Pánu Bohu!“ A šel jsem. Žebrák díval se za mnou. Díval se a zajisté mne litoval. Domníval se patrně, že tuhle není všecko v pořádku – v mé hlavě.

Ale ať se domníval, na tom nezáleží. (S. 122). Je ale naprosto zřejmé, že postavení studenta je přece jen vyšší než žebrákovy a opět toto srovnání odráží sebelítost hlavního hrdiny.

Chlapec si nakonec děvče úplně zoškliví, protože mu v žertu řekne, že by si ho chtěla k sobě přivázat nitkou, která se nikdy nepřetrhne. Raději ze setkání uteče, neboť nedokáže s dívkou z vyšších poměrů nadále udržovat vztah a má dokonce chuť ji zabít.

Zajímavé na této povídce je, že milostný poměr dvou lidí z různých sociálních vrstev, na kterém by měl spočívat význam celé povídky, ustupuje do pozadí a do popředí místo toho vystupuje tragický osud chudého člověka. Mladík si uvědomuje svou chudobu, bídu, vymezuje se vůči nepřátelskému okolí, které na něj pohlíží s despektem. Cítí se utlačovaný a právě bída a odpor vůči svému okolí pohlíží vašeň hlavního hrdiny.

V povídce *Greta* je vypravěčem rovněž hlavní hrdina, chudý a ponižovaný sirotek. Děj se odehrává v časové posloupnosti. Chlapec se zamiluje do své bohaté spolužačky Greta. Hoch, který od útlého dětství vyrůstá sám, bez pocitu bezpečí, mateřské lásky, zažívá pouze ústrky, nespravedlnosti, hrubé jednání od okolní společnosti, sám zhrubne, aby v tomto nepřátelském světě dokázal přežít. Do školy smí chodit teprve ve chvíli, kdy dodělá práci ve službě. I přesto, že tento důvod je závažný, dostane ve škole vynadáno a spolužáci se na něj opovržlivě dívají. Ve škole po něm nikdo nic nechce, jako by ani neexistoval. Do jeho života však vstoupí jiskřička naděje, stébélko, kterého se jako tonoucí drží – láska. Chlapcovo zhrublé srdéčko změkne pod návalem lásky k této malé dívce, která se jmenuje ve skutečnosti Marketa, ale nikdo jí neřekne jinak než Greta. Greta je mezi dětmi velmi oblíbená, netrpí nedostatkem, působí poněkud rozmazleně. Obě děti vypravěč staví do protikladu, kontrast mezi nimi znázorňuje opět pomocí přímé i nepřímé charakteristiky postav. *Byl jsem hubený a špinavý, hrubého kroje a hrubých mravů – a Bůh usoudil, abych seděl v téže třídě jako ono děvčátko, jemuž říkali: Greto, Gretko – černovlasé a černoooké, a abych seděl hodně blízoučko, hned za jejími zády. [...] Greta byla malá, útlá, velmi čilá a rozkošná. [...] Greta – ach, Greta, ustavičně pohybovala jazýčkem, žvatlala, smála se, hovořila i zpívala, v každém okamžiku slyšeti bylo její příjemný,*

rozpustilý hlas. Já?... Moje ústa byla zavřena. Stál jsem anebo seděl, díval jsem se na zábavu těchto dětí, poslouchal, jak si umějí odpovídati, jak všechno přirozeně jde, jako například kolotoč, a ani mi nenapadlo, že by mně náležel podíl nějaký na jejich veselosti. Nenapadlo mě to, a tedy byl jsem spokojen. A nejpřednější pohnutkou mé spokojenosti byla blízkost Grety, kteráž ve svých čistých šatech, potom v onom osvětlení obličeje a vůbec půvabu své maličkosti bytosti sedávala na dvě pídě přede mnou. (S. 94).

Chlapec se baví tím, že se nenápadně snaží dotknout Gretiných vlasů, a když se mu to povede, má vždy velkou radost. S postupem času přestává být opatrný a jednou Gretu po vlasech přímo pohladí, ta však ucukne a zamračí se na něj.

Nakonec se rozhodne jí svou lásku dokázat. Ukradne šátek z domu, kde slouží, a podstrčí ho Gretce ve škole. Je odhalen a označen za zloděje, ale pravým důvodem krádeže šátku byla chlapcova chudoba. Zažívá pocit ponížení před celou vesnicí, když musí políbit ruku starosty. I přesto je propuštěn z práce a vyhoštěn z vesnice. Zcela spontánně se rozhodne dívce, do které byl zamilovaný, a jež pohrdla jeho darem, pomstít. Začne děvče, po kterém toužil, nenávidět. Gretu v návalu zlosti, zklamání, lítosti uhodí. *Tu přišla, a já jsem vyskočil se svého místa a v okamžení udeřil jsem ji pěstí do obličeje. Greta vykřikla a přiblížila dlaň k svému malému nosíčku, z něhož crčel jasný, červený pramének. Pěstí pak jsem ještě do ní strčil – do mé bývalé Grety – a utekl jsem. Ulehčilo se mi, mnoho se mi tímto činem ulehčilo, svědomí přisvědčovalo mým bouřlivým myšlenkám, počal jsem nadávati a také klnouti. Po porvé klnul jsem lidem a světu – a když drala se mi posléze do srdce, kteréž jest měkčí nežli hlava, ostýchavá otázka: „Proč jsi to udělal?“, udusil jsem tu otázku, ohlušil nadávkami a řekl jsem: „Vím dobře, proč!... Dobře tak!...“ (S. 99).*

Zajímavé je, že i přesto, že učiní tento nikoli chvályhodný čin, popisuje Gretin obličej deminutivy. Zdá se, že přece jen byl překvapen tím, co provedl. Tento čin jeví se jako gesto vzdoru malého, opuštěného dítěte, jež neumí dát jiným způsobem najevo, jak moc mu bylo ublíženo. Původně ani neplánoval, že by se dívce chtěl pomstít, vše pouze vyplynulo z dané situace. Proto ho nelze za tento čin jednoznačně odsoudit. Nikdy mu nikdo nebyl vzorem, všichni jím jen opovrhovali, a proto on teď svůj názor dává osobitým způsobem najevo.

Motiv lásky se objevuje i v již zmíněném povídce *Albína*. V této próze se chlapecký hrdina a zároveň vypravěč příběhu Sláďa musí rozloučit se svojí láskou, která odchází sloužit do města. Děj povídky je minimalizován a důraz je kladen spíše

na vyjádření niterných pocitů hlavní postavy, které se spojují s proměnou popisu přírody.

Tentokrát jsou oba dospívající lidé na stejné společenské úrovni, pochází z chudého prostředí. Nicméně Albíně se „podaří“ toto nehostinné prostředí opustit, protože jde sloužit bohaté paní do města. Proměna vnímání přírody velmi úzce souvisí s proměnou duševního stavu hlavního hrdiny. *Byl radostný den, den jako sto jiných v mládí, den neméně jasný než boží tvář. Opět sedíme přiblíženi. Naše oči se sluní. V klín opírá se teplo. Albína vyhrnula rukávce na obou předloktích a nahé svaly vystavila slunci. I já podobně jsem učinil. Jsme blaženi. Hle, mráčky nad námi veslují od kopce ke kopci, podobny snům, kteréž ničeho nezanechají. Nemají příčiny, proč by se zastavovaly. Spěchají, jeden stíhá druhý. V hlavách lesa vznáší se onen zlatý pták, jenž přilétá, aby se napil rosy a rozvinul klín, v němž se rodí řasa, kteráž zdvíhá klasy na poli a požehnání v srdci. Až vyzdvihne, přijdou ženci z hor, budou zpívati písně a klásti úrodu. Bude veselí a mysl nakyne radostí.* (S. 102).

Následující ukázka naopak zdůrazňuje proměnu psychického stavu Sládi po zjištění, že jeho dívka odchází pryč. *Upíral jsem oči na lesy. A hle: Lesy vpravo i vlevo houpají se v mírném tažení větru. Plné samoty, plné tmavých koutů. Zdá se, že vzdouvají se a oddychují široká a tmavá nadra a v jejich hloubi ševlí rozmluvy a ozývá se třaslavý smích i nějaké přitlumené mlaskání. [...] Měsíc nevyšel dnes. Mraky jako boudy tísni se nad námi. Šírá je noc.* (S. 107, 109). Proměnu svého rozbouřeného a nešťastného nitra vypravěč vyjadřuje pomocí popisu přírody, tentokrát bez jakýchkoli deminutiv, barvy jsou temné a ponuré, smutné, jako je duše nešťastného chlapce.

Povídka **Svrchník** je vyprávěna v er-formě. Vypravěč nám představuje hlavního hrdinu – mladého, chudého studenta Rudina. Vedlejšími postavami jsou Rudinova milá a bytná, u které student bydlí. Bytná mu ironicky chválí jeho nový svrchník: *„Teď je z vás pán,“ zalichotila mu stravovatelka, která přišla sem něco hledat, „ještě tak kdyby bylo v něm!“* (S. 398). Opojen láskou si však mladý student této narážky vůbec nevšímne. Od vypravěče se dozvídáme, že i Rudinova milá je studentka. Společné chvíle jsou příjemné do doby, než ho milá zapře před rodinou a uteče mu do noci. Do tohoto okamžiku se krásná předletní vlahá noc změnila v ponuru, stejně jako se proměnilo nitro studentovo. Zanevřel na dívku, která jej zapřela před rodinou. *„Ale počkej,“ vyhrožoval v duchu, „to tě bude mrzet, holčičko, mrzet!“* (S. 400). Do té doby milostná tematika se změní v tematiku sociální, když se spustí déšť a chudý student se bojí o svůj nový svrchník, který ho stál spoustu

peněz. „Bože, můj svrchník, můj nový svrchník!“ povzdychl hlasitě a oběma dlaněmi přejel po něm. Byl navlhlý. „Bude zničen!“ zanařikal, jako by šlo o něčí život. (S. 401) Proto si ho raději svlékne a mokne, než aby si ho na sebe oblékl. Ani okamžik se nerozmýšlel. Tak byl zaujat náhlou radostí, že nepociťoval chladného větru, jenž zavanul vstříc jeho zpocené hrudi, jako by mu vyhrožoval. (S. 402). Ovanutí studeným větrem způsobí, že student sice paradoxně uchrání svůj svrchník před deštěm, ale sám onemocní zápallem plic a následně také umírá. Jeho svrchník s ním položí do hrobu. Vypravěč v této povídce zobrazil chudého člověka, který si drahé věci váží více než svého života. Člověka, jemuž se změnil žebříček hodnot a život posunul až na druhé místo.

I přesto, že milostná tematika prostupuje těmito povídkami, převaha sociální tematiky je zcela zřejmá. Chudý student raději zemře, než aby si zničil svůj nový kabát, dívka z vesnice prchá do města za iluzorní svobodou a snaží se vyvléct ze svého sociálního břemene, chudý chlapec ukradne šátek pro milovanou dívku, je ale ponižen a vyhoštěn z obce. Chudoba hlavních hrdinů je patrná ze všech tří povídek. Jejich nízké společenské postavení je determinuje a oni nemají možnost se z něj vyvléknout. Dvě z těchto tří povídek jsou vyprávěny v ich-formě, třetí v er-formě. Vyprávění všech povídek je subjektivizováno, důraz je kladen na pocity a proměny niter hlavních hrdinů. Kromě povídky *Albína* hraje roli také popis oblečení postav. Zatímco protagonista v próze *Greta* si je od počátku vědom, že jeho oblečení i celé vzezření je ubohé, mladý student pod novým svrchníkem schovává svou skutečnou tvář a chudobu. Malé dítě se tedy nijak nepřetvařuje, ale dospívající člověk ano. I prostředí je důležitým rysem těchto tří povídek. V *Gretě* se jedná o prostředí školní a vesnické, ve zbylých dvou o vesnické a městské.

4.1.6 Dětský hrdina jako vedlejší postava

Je mnoho próz Josefa Uhra, v nichž jsou děti zobrazeny jako hlavní hrdinové. Nalezneme však i povídky, ve kterých dítě na první pohled hraje roli podružnou, druhořadou. Tak se alespoň může zdát na první pohled. Při větší pozornosti nám ale nemůže uniknout fakt, že právě na dětech, i když nejsou protagonisty, leží význam, těžiště a poselství daného díla. Jedná se například o povídky *Přívál* a *Velikonoční povídku*.

V první zmiňované próze nás vypravěč příběhu přivádí do vesnického prostředí, kde popisuje chudého hrnčíře a jeho děti. Ve vesnici se hrnčíř snaží pro svou rodinu získat obživu. Protagonistou je tedy dospělý člověk a jako vedlejší postavy vystupují hrnčířovy děti a obyvatelé vesnice. Během neočekávaného hustého přívalového deště matky z vesnice *strkaly své děti domů a klíčem je zavíraly*. (S. 239) Ale v nebezpečí se ocitly děti hrnčíře, jichž si nikdo nevšimá, a hospodáři, který by je mohl zachránit, jsou milejší jeho zvířata. Později najdou lidé mrtvá tělíčka. *Nazítří hrabali ve struze, vyhazovali bahno, našli prasátka a potom také koně a hrnčířovy děti. Vůz s koněm a tři děti ležely hned u mlýna [...]. Všichni byli velmi nečistí, blátem zanešení, poranění v obličejích. Na nich byla mohyla bahna, desek, latí, odkorků i klád. Dřevo si lidé odnášeli, a když objevila se tělíčka dítek, dojati dali se do pláče: „Ó, malínci chudáčkové ... andílkové ... kdo se toho nadál!“* (S. 243).

Vypravěč postavy rozdělil na kladné a záporné. Zápornými postavami jsou obyvatelé vesnice, kteří odmítnou zachránit životy cizích dětí, které pro ně nemají žádnou cenu. Naopak děti a hrnčíř jsou zobrazeny jako postavy kladné, děti pak jako oběti lhostejnosti, bezohlednosti, sobeckosti, pokrytectví, přetvářky a lakoty obyvatel vesnice. Vždyť i životy zvířat¹³ měly vyšší cenu než životy bezbranných dětí. Zbytečná smrt dětských hrdinů odhaluje stinné stránky lidského charakteru. Tím, že vypravěč spojil dětské postavy s motivem smrti, tyto špatné lidské vlastnosti kritizuje. Otec mrtvých dětí obžalovává vesničany, kteří zůstali nečinně přihlížet. Smrt jeho dítek ho zasáhne natolik, že zešílí a sesílá na obyvatele vesnice Boží hněv. *„Zahubili mé děti, ať je bůh potrestá!“* (S. 245)

Ani v próze *Velikonoční povídka* se vypravěč neztotožní s žádnou z postav, ale dozvídáme se od něj doplňující informace příběhu. Děj je zasazen opět do vesnického prostředí, do doby Velikonočních svátků. Hlavními postavami jsou chudý loutkář a jeho žena, jako vedlejší postavy vystupují starosta a loutkářovy děti. I přesto, že si rodina loutkáře dokáže obvykle obživu obstarat, protože i děti jsou vedeny k práci, zákony jim neumožní hrát na Zelený čtvrtek. Starosta jejich představení nedovolí, a proto rodina trpí hladem. Děti se pídí po příčině jejich hladovění, a proto si rodiče vymyslí, že je půst. „Obětí“ hladovění rodiny se stane malá dcera loutkáře. Loutkář se rozhodne, že obživu získají prodejem jejich stříbrných náušniček. Žena však není schopna čin provést, a tak náušničky dceři sejme sám loutkář. *Pohlédli*

¹³ Že si vesničané cenili více zvířat je vidět i z přechozí ukázky, kde jdou v posloupnosti prasátka, koně a až nakonec děti hrnčíře.

jeden na druhého. Hluší a oněmli trudem civěli dítěti do tváře. Slzeli. Konečně řekl muž: „Nic platno – i Bůh zapomněl. Tedy já je odepnu!“ (S. 256). „Loupež“ náušniček malému dítěti popsal vypravěč s neobvyklým sentimentem i přesto, že se jedná o přežití celé rodiny. V textu také odkazuje na liturgické svátky, jako je Zelený čtvrtek¹⁴, Bílá sobota¹⁵ či Velká neděle¹⁶. Okamžik po krádeži zvon ohlásil Velkou neděli a v obou dospělých jako by se úderem zvonu hnulo svědomí nad provedeným činem. Možná až v tu chvíli jim plně došlo, že okradli své vlastní dítě, i když jim šlo o holé přežití. Děti na mne v této povídce působí jako pokušení dospělých. Dožadují se jídla, chtějí vysvětlení, proč se nemohou najíst. Dospělí nedokázali snést utrpení vlastních dětí, a tak se rozhodli, že obživu obstarají za každou cenu, i na úkor malé dcerky.

Představili jsme si dvě povídky, v nichž dětské hrdinové vystupují jako vedlejší postavy. Kompoziční postup obou povídek je chronologický, bez jakýchkoli retrospektivních postupů. Příběh obou povídek je středního rozsahu. Děj obou próz se odehrává ve vesnickém prostředí a ani v jednom případě není vesnice idylickým místem. Rozdílná je doba, ve které se povídky odehrávají. V prvním textu je zobrazeno léto, nejspíše žně, ve druhém Velikonoce. V **Přivalu** roční doba nehraje v příběhu významnou roli, na děj mají vliv přírodní živly, které se podílejí na zkáze hrnčířových dětí. Ve **Velikonoční povídce** má doba zasazení děje značný vliv na vývoj příběhu. Domnívám se, že motiv hladu je spojen s liturgickými svátkami, které zapříčinily hladovění dětí a jejich rodičů. A tím už se dostáváme k dalšímu podstatnému aspektu, kterým je zobrazení postav. Zatímco vypravěč první prózy ztvárnil postavy dětí jako kladné, které se stanou obětmi pokřivených charakterů postav záporných, ve druhé povídce nelze toto rozdělení jednoznačně určit. Děti byly zobrazeny jako důvěřivá a bezbranná stvoření. Ani starosta vypravěč neztvárnil jako vyloženě zápornou postavu. Starosta se pouze řídil předepsanými zákony. A lze odsoudit chudáky za jejich skutek? Krádež, čin jako takový špatný, přece ale provedli za dobrým účelem. Co se týče motivů, v první povídce převládají motivy jako sociální útlak, lhostejnost a rovněž se objevuje se motiv smrti. Ve druhé povídce je pak nejvýraznějším motivem hlad. Co je oběma prózám společné, je sociální tematika. Ta je však typickým rysem celé Uhrovy tvorby.

¹⁴ O Zeleném čtvrtku je známo, že je všem hříšníkům odpuštěno, kdyby tedy loutkář přišel prosit třeba na Velký pátek, nechala by ho vrchnost potrestat?

¹⁵ Den Páně v hrobě a rovněž den klidu, ve kterém ale malá holčička přišla o jedinou cennou věc, která jí patřila.

¹⁶ Po krádeži náušniček začal bít zvon v kostele, který ohlašoval Velkou neděli, zmrtvýchvstání Ježíše Krista.

5 Závěr

Bakalářská práce se věnovala postavě dětského hrdiny v prózách Josefa Uhra. V první části jsme nastínili literární směry, které měly vliv na utváření Uhrovy tvorby. Autor v povídkách upozadil děj a více se soustředil na zachycení nálad, dojmů, prožitků, pocitů a stavů dětských hrdinů. Dále jsme představili autorův život, jenž nám byl vodítkem k pochopení jeho díla. Josef Uher zemřel v 28 letech, a proto se domnívám, že i věk byl jedním z důvodů, proč se autor tak často věnoval dětským postavám.

Ve druhé části jsme se věnovali analýze postavy dětského hrdiny v jednotlivých prózách. Důležitým rysem Uhrovy tvorby je sociální tematika, která je typická i pro povídky s dětským hrdinou. Autor postavy dětí nijak neidealizoval, vykresloval je realisticky, s jejich dobrými i špatnými charakterovými vlastnostmi. Tyto postavy spojuje předčasné dospívání. Na utváření osobnosti dětského hrdiny mají vliv zvláště prostředí (sociální, přírodní), v jehož rámci se utváří charakter těchto postav. Vesnické a ani městské prostředí nebylo idylickým místem pro žití, v obou dětští hrdinové zažívali pocity deziluze a ponížení. Pomocí přírodních popisů zase autor vyjadřuje proměnu niterného světa postav. V každé próze nastane okamžik zlomu, kdy si dítě uvědomí, že není jako jeho vrstevníci. V této chvíli se postavy dělí do dvou skupin. V prvním případě dítě pasivně přijme svůj těžký osud, ve druhém aktivně vzdoruje a dává přednost svobodě před neustálým ponižováním. A právě z tohoto typu protagonistů se později stávají „ledajací lidé“, tedy „lidé kočovní“. Při analýze jsme se soustředili na několik významných motivů, které utváří osobnost dětského hrdiny. Motiv, který se vždy pojí s postavou dětského hrdiny, je hlad, jehož prožitek podstatně ovlivňuje chování a jednání dětí. Další motivy, které se objevují ve všech povídkách a pojí se s postavami dětí, jsou bída, sociální útlak a nespravedlnost.

Důležitým prvkem próz je kontrast mezi hlavními postavami a jejich majetnějšími vrstevníky, jenž je postaven na přímé a nepřímé charakteristice, ať se jedná o oděv, vzhled či chování postav. Vyprávění všech povídek s dětským hrdinou je subjektivizováno, ať je příběh vyprávěn v er-formě či ich-formě.

Domnívám se, že výběr postavy dětského hrdiny pro vyjádření sociální tematiky byl zvolen vhodně. Čtenář s postavami dětí více soucítí a intenzivně si uvědomuje vážné sociální a ekonomické problémy jak regionu Tišnovska, kde se příběhy odehrávají, tak rovněž doby, do kterých Uher děj svých próz zasadil.

Seznam použité literatury

- DOKOUPIL, B.: *Básník bídy, hořkosti a vzdoru*. In: Česká literatura, roč. 27, č. 6, 1979, s. 513-521
- EXNER, I.: *Expresionismus a české umění 1905-1927: [Katalog výstavy]*. Praha: Národní galerie 1994. s. 49
- HRABÁK, J.: *Šest studií o nové české literatuře*. 1. vyd. Brno: Krajské nakladatelství, 1961.
- HÝSEK, M.: *Josef Uher*. In: Literární pozůstalost Josefa Uhra. Brno 1910. 360 s.
- HÝSEK, M.: *Několik slov o Josefu Uhrovi*. In: O lidech kočovných, Praha 1940.
- HÝSEK, M.: *Poznámka vydavatelova*. In: Dílo. Praha: Československý spisovatel, 1954, s. 707-731
- LENDEROVÁ, M., RÝDL, K.: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Paseka, Praha — Litomyšl 2006, 400 s.
- MARTÍNEK, V.: *Josef Uher: nástin jeho života i díla*. Praha: K. Ločák, 1910. 28 s
- MOLDANOVÁ, D.: *Studie o české próze na přelomu století*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP, 1993.
- *Dějiny české literatury IV*. (reds. PEŠAT, Z.; STROHSOVÁ, E.). Praha: Victoria publishing, a. s., 1954.
- OPELÍK, J.: *Doslov*. In: Kapitoly o lidech kočovných a jiná próza. Brno: Blok, 1973, s. 149-151
- POLÁK, K.: *O vypravěčské próze Josefa Uhra*. In: Dílo. Praha 1954, s. 7-32
- VŠETIČKA, F.: *Prozaický debut Josefa Uhra*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské Univerzity. Řada literárněvědná bohemistická (D). Brno: Masarykova univerzita, 2006, roč. LV, č. 9, s. 25-30.